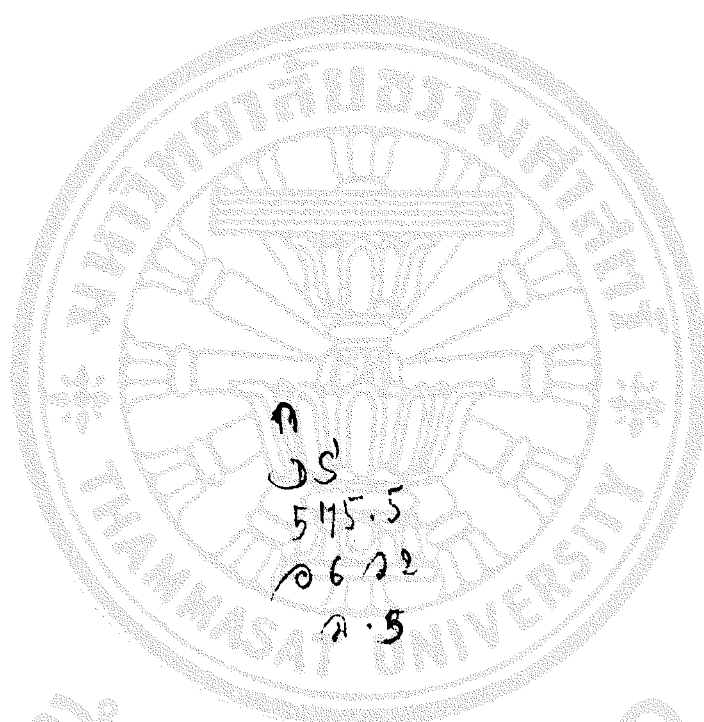

มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
THAMMASAT UNIVERSITY
สำนักหอสมุด

คำนำ

ในงารพระราชทานเพลิงพระศพพระเจ้าพี่ยาเธอ กรมหลวงชุมพร เขตรอุดมศักดิ ณพระเมรุท้องสนามหลวง ในเดือนธันวาคม พ.ศ. ๒๔๖๖ เจ้าจอมมารดาโหมด ป.จ. ให้มาแจ้งความยังหอพระสมุดวชิรญาณ สำหรับพระนคร ว่ามีประสงค์จะพิมพ์หนังสือแจกเปนที่รลึกสักเรื่องหนึ่ง ขอให้กรรมการช่วยเลือกเรื่องหนังสือ แลจัดการพิมพ์ให้ งารพระเมรุท้องสนามหลวงคราวนี้หลายงารติดต่อกัน หอพระสมุด ฯ ได้รับหน้าที่จัดการพิมพ์หนังสือแจกทุกงาร จะเลือกหาเรื่องหนังสือให้แปลก ๆ กัน ในส่วนสำหรับงารพระศพกรมหลวงชุมพรฯ ข้าพเจ้าจึงเลือกจดหมายเหตุเซอเซมสบรุก ทูตอังกฤษเข้ามาเจรจาการเมืองในรัชกาลที่ ๓ เมื่อปีจอ พ.ศ. ๒๓๙๓ ให้พิมพ์ ด้วยเห็นว่าเปนจดหมายเหตุให้ความรู้ในทางพงศาวดารดีอยู่เรื่องหนึ่ง

อธิบายต้นเรื่องจดหมายเหตุ

ในสมัยเมื่อตั้งกรุงรัตนโกสินทรนี้ ที่ในยุโรปเปนเวลามีมหาสงครามเนื่องมาตั้งแต่เกิดจลาจลในประเทศฝรั่งเศส ฝรั่งต่างชาติกำลังรบพุ่งชิงอำนาจกัน ก็มิใคร่จะไปมาค้าขายถึงประเทศทางตวันออกนี้ ครั้นศึกสงบลงอังกฤษอยู่ข้างฝ่ายชนะ ได้เมืองขึ้นของพวกที่แพ้ อันมีอยู่ทางประเทศตวันออกนี้ จึงมีอำนาจกว่าชาติอื่นเปนเดิมมา ก็ลักษณการปกครองหัวเมืองขึ้นของอังกฤษในอินเดียสมัยนั้น ยังอยู่ในอำนาจบริษัทอังกฤษ รัฐบาลเปนแต่ตั้งตัวเปนเจ้าเมือง เรียกว่าเกาวเนอ

เยเนราลมาอยู่ในมณฑลบังกะหล่าคือ (เบงกอล) การค้าขายแล ขยายอำนาจอังกฤษทางประเทศตวันออกนี้ บริษัทอังกฤษที่อินเดียอำนวยการทั้งสิ้น มาขอเช่าเกาะหมากไปจากพระยาไทรบุรี เดิมทำเปนแต่ที่จอดพักเรือที่มาค้าขายแลเปนที่เก็บสินค้า ที่หลังคิดสร้างเปนบ้านเมืองที่นั่น ฝ่ายไทยกำลังติดรบพุ่งกับพม่าไม่อยากจะให้เกิดวิวาทขึ้นกับอังกฤษอีกทางหนึ่ง จึงมิได้ว่ากล่าวเรื่องเกาะหมากกับอังกฤษ มาจนถึงรัชกาลที่ ๒ พม่าคิดจะมาตีเมืองไทย พม่าพยายามเกลี้ยกล่อมญวนแลแขกมลายู จะให้ยกมาตีเมืองไทยทางตวันออกแลตวันตกในคราวเดียวกับพม่ายกมาทางข้างเหนือ ญวนไม่ยอมเข้าด้วย แต่เจ้าพระยาไทรปะแงรันเอาใจออกหากจากไทย ไปเข้ากับพม่ารับจะยกกองทัพตีขึ้นมาทางข้างใต้ แต่การที่เจ้าพระยาไทรคิดขบถนั้นทราบถึงกรุงเทพ ฯ ก่อนเจ้าพระยาไทรได้ออกหน้าทำการประทุษฐร้าย จึงโปรด ฯ ให้เจ้าพระยานคร ฯ ยกกองทัพลงไปตีเมืองไทร ได้แล้วทรงตั้งบุตรเจ้าพระยานคร ฯ เปนพระยาไทรอยู่ปกครองเมือง ฝ่ายเจ้าพระยาไทรปะแงรันหนีไปอาศรัยอังกฤษอยู่ที่เกาะหมาก ไปว่ากล่าวจะให้อังกฤษช่วยเอาเมืองคืนให้ ครั้นอังกฤษไม่ทำตาม เจ้าพระยาไทรก็เอาเกาะหมากเปนที่อาศรัยยุแหย่ให้พวกแขกในเมืองไทรกำเริบ ไทยไปต่อว่าอังกฤษ ๆ ก็ว่าไม่รู้ไม่เห็นด้วย แต่ก็ไม่กักขังห้ามปรามเจ้าพระยาไทรอย่างไร เพราะที่จริงพวกอังกฤษที่เกาะหมากไม่อยากให้ไทยลงไปปกครองเมืองไทร อังกฤษกับไทยจึงเริ่มเกี่ยวข้องกันด้วยเกิดอริในเรื่องเมืองไทรบุรี แทบจะ

ถึงต้องรบกัน หากรัฐบาลอังกฤษที่อินเดียไม่ได้คิดจะเปนศัตรู ประสงค์แต่จะขยายการค้าขายมาหาประโยชน์ถึงเมืองไทย เจ้าเมืองบังกะหล่าจึงแต่งให้หมอยอนครอเพิ้คเปนทูตเข้ามายังกรุงเทพ ฯ ในรัชกาลที่ ๒ เมื่อปีมะเสง พ.ศ. ๒๓๖๔ หมอครอเพิ้คเข้ามาขอทำหนังสือสัญญาค้าขาย และจะขอให้เจ้าพระยาไทรปะแงรันเข้ามาครองเมืองไทรขึ้นกรุงเทพ ฯ อย่างเดิมแต่ไม่สำเร็จทั้ง ๒ ข้อ ได้รับแต่อนุญาตให้เรือพ่อค้าอังกฤษไปมาค้าขายในพระราชอาณาเขตร์ได้เหมือนกับชาวต่างประเทศชาติอื่นๆ หมอครอเพิ้คกลับไปได้ไม่ช้าอังกฤษก็เกิดรบกับพม่าครั้งแรก อังกฤษรู้ว่าไทยเปนข้าศึกกับพม่ามาช้านาน จึงมาชวนไทยเปนสัมพันธมิตรกับอังกฤษช่วยกันรบพม่า ขณะนั้นพอสิ้นรัชกาลที่ ๒ เมื่อปีวอก พ.ศ. ๒๓๖๗ พระบาทสมเด็จ ฯ พระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติ ทรงรับทางไมตรีอังกฤษให้กองทัพไทยยกไปช่วยในการรบพม่า ได้ยกไปถึงเมืองมอระแมน ฝ่ายข้างอังกฤษก็แต่งให้นายร้อยเอกเฮนรีเบอนีเปนทูตเข้ามายังกรุงเทพ ฯ เนื่องในการที่เข้ากันทำสงครามในครั้งนั้น ครั้นเมื่อเสร็จสงคราม ไทยกับอังกฤษจึงตกลงปรองดองกัน ฝ่ายไทยยอมให้ประโยชน์ทางเมืองพม่าแก่อังกฤษ ฝ่ายอังกฤษยอมเอาตัวเจ้าพระยาไทรปะแงรันไปกักไว้ให้ห่างไกล และรับช่วยอุดหนุนไทยให้ปกครองหัวเมืองมลายูที่ได้ไว้ใหม่โดยสดวก นอกจากนี้ได้ทำหนังสือสัญญาค้าขายกันเมื่อปีจอ พ.ศ. ๒๓๖๙ เปนเนื้อความว่าไทยยอมให้เรือค้าขายของอังกฤษเข้ามาค้าขายในพระราชอาณาจักรโดย

สดวก ข้างอังกฤษยอมให้ไทยเก็บค่าจังกอบตามขนาดปากเรือ ถ้าเป็นเรือบรรทุกสินค้าเข้ามาในเมืองไทยให้เก็บจังกอบวาละ ๑,๗๐๐ บาท ถ้าเปนเรือเปล่าเข้ามาซื้อสินค้าฝ่ายเดียว ให้เก็บจังกอบวาละ ๑,๕๐๐ บาท เมื่อได้เสียจังกอบแล้ว ไทยรับว่าจะไม่เรียกภาษีอากรอย่างอื่นอีก ได้ทำสัญญากันดังนี้ ต่อมาถึงปีมะโรง พ.ศ. ๒๓๗๕ อเมริกันมาขอทำหนังสือสัญญาค้าขาย ก็ได้ทำกันเช่นเดียวกับอังกฤษอีกชาติหนึ่ง เมื่อได้ทำหนังสือสัญญากันแล้ว ต่อมาทั้งอังกฤษและอเมริกันเกิดไม่พอใจ เหตุด้วยในสมัยนั้นประเพณีในเมืองไทยทั้งในหลวงและเจ้านายขุนนางผู้ใหญ่ผู้น้อย ยังประกอบการค้าขายตามประเพณีซึ่งมีมาแต่ครั้งกรุงเก่า แต่งเรือของตนเองไปซื้อขายสินค้าถึงนานาประเทศบ้างเช่าระวางเรือของผู้อื่นฝากสินค้าไปมาบ้าง ส่วนการค้าขายของหลวงยังมีพระคลังสินค้า สำหรับซื้อขายสินค้าบางอย่างซึ่งห้ามมิให้ผู้อื่นซื้อขาย พวกอังกฤษและอเมริกันเมื่อมีหนังสือสัญญาแล้ว กล่าวหาว่ารัฐบาลแย่งค้าขาย แลตั้งพระคลังสินค้าเก็บภาษีโดยทางอ้อมไม่ทำตามสัญญา ฝ่ายข้างไทยว่าไม่ได้ทำผิดสัญญา เพราะพวกพ่อค้าแขกแลจีนต้องเสียภาษีอากรอยู่อย่างเดิม พวกฝรั่งจะขอเปลี่ยนเสียค่าปากเรือแทนภาษีก็ได้ ยอมตามใจสมัค การที่ทำสัญญานั้นไม่ได้หมายความว่าจะเลิกการค้าขายของหลวง หรือไม่อนุญาตให้เจ้านายข้าราชการค้าขาย เปนข้อทุ่งเถียงกันดังนี้.

ครั้นถึงปีจอ พ.ศ. ๒๓๙๓ รัฐบาลอเมริกันแต่งให้มิศเตอรโยเสฟ บัลเลศเตียเปนทูตเข้ามาขอแก้สัญญาที่ได้ทำไว้ แต่โยเสฟบัลเลศเตียไม่สันทัดวิธีการทูต มาประพฤติแลพูดจาก้าวร้าว ก็เกิดเปนปากเสียงเกี่ยงแย่งกัน บัลเลศเตียเกิดโทษะก็กลับไปในเดือน ๖ ปีจอ หาสำเร็จประโยชน์ที่เข้ามาไม่

ถึงเดือน ๘ ปีจอ พ.ศ. ๒๓๙๓ นั้น รัฐบาลอังกฤษก็แต่งให้เซอเซมสบรุกเปนทูตเข้ามาขอแก้หนังสือสัญญาเช่นเดียวกับอเมริกัน แต่มาประจวบเวลาพระบาทสมเด็จ ฯ พระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวเริ่มทรงประชวรเมื่อคราวจะเสด็จสวรรคต จึงพระราชทานกระแสพระราชดำริห์ออกมาให้ข้าราชการผู้ใหญ่ปฤกษาหารือกัน ว่ากล่าวเจรจากับเซอเซมสบรุก ดังปรากฏอยู่ในจดหมายเหตุที่พิมพ์ในสมุดเล่มนี้ ที่สุดไม่ตกลงกันที่จะแก้หนังสือสัญญา เซอเซมสบรุกต้องกลับไปเปล่า เหมือนอย่างทูตอเมริกัน แต่เหตุการณ์ในชั้นนี้ผิดกับเมื่อครั้งหมอครอเฟิด แลเฮนรีเบอนีเปนทูตเข้ามาคราวก่อน ด้วยเดิมมาจีนก็ไม่ยอมทำหนังสือสัญญาทางไมตรีกับต่างประเทศ จนเกิดรบกับอังกฤษขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๓๘๕ ต่อแพ้อังกฤษจึงยอมทำหนังสือสัญญา เปนเหตุให้ฝรั่งได้ใจ เห็นว่าต้องใช้อำนาจจึงจะให้พวกชาวตวันออกยินยอมเปนไมตรีตามประสงค์ได้ เซอเซมสบรุกกลับไปคราวนั้น ความปรากฏว่าไปเสนอต่อรัฐบาลอังกฤษขอให้ส่งกำลังเรือรบเข้ามาบังคับไทยให้ทำสัญญาทางไมตรี เดิมรัฐบาลอังกฤษจะทำเช่นนั้น แต่เผอิญประจวบเวลาทางเมืองไทยเปลี่ยนรัชกาล

พระบาทสมเด็จ ฯ พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติ เมื่อปีกุญ พ.ศ. ๒๓๙๔ ได้ทรงพระราชดำริห์โดยพระปรีชาญาณเห็นมาแต่เมื่อยังทรงผนวชอยู่ในรัชกาลที่ ๓ ว่าเหตุการณ์ทางประเทศตวันออกนี้เปลี่ยนแปลง ด้วยฝรั่งมามีอำนาจขึ้น ซึ่งจะไม่รับเป็นไมตรีนั้นไม่ได้ ฝ่ายข้างอังกฤษรัฐบาลมอบอำนาจให้เซอยอนเบาริงเจ้าเมืองฮ่องกงมาจัดการทำหนังสือสัญญากับไทยให้สำเร็จ เซอยอนเบาริงทราบพระอัธยาศรัยในพระบาทสมเด็จ พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว แลทราบว่าได้ทรงศึกษาสันทัดภาษาอังกฤษ จึงมีจดหมายเข้ามาทำทางไมตรีให้มีต่อส่วนพระองค์ แล้วตัวเซอยอนเบาริงเองเป็นราชทูตเชิญพระราชสาส์นของสมเด็จพระราชินีวิกตอเรียเข้ามาเจริญทางพระราชไมตรีโดยฉันประเทศที่เสมอกัน ก็ได้ทำหนังสือสัญญาทางพระราชไมตรีเมื่อปีเถาะ พ.ศ. ๒๓๙๘ ต่อนั้นประธานาธิบดีสหปาลีรัฐอเมริกา แลสมเด็จพระเจ้าราชาธิราชนโปเลียนที่ ๓ ฝรั่งเศส แต่งอรรคราชทูตให้เข้ามาเจริญทางพระราชไมตรี ก็ได้ทำหนังสือสัญญากับไทยเป็นลำดับมา

การสมาคม แลเจรจาการบ้านเมืองกับฝรั่งแต่ก่อน ไทยเราลำบากด้วยเหตุ ๒ ประการ คือ ที่มีความนิยมแบบอย่างข้างจีนมาแต่โบราณประการ ๑ ที่ไม่รู้ภาษาฝรั่งประการ ๑

ลักษณการพูดจากันในระหว่างไทยกับทูตฝรั่ง เมื่อคราวครอเฟิดทูตอังกฤษเข้ามาในรัชกาลที่ ๒ ก็ดี แลคราวเฮนรีเบอนีเข้ามาเมื่อต้นรัชกาลที่ ๓ ก็ดี ยังไม่มีผู้ใดในประเทศนี้ที่จะรู้ทั้งภาษาอังกฤษแล

ษาไทยสำหรับใช้เปนล่าม ทูตอังกฤษมีแต่ล่ามที่รู้ภาษาอังกฤษกับ
ษามลายู ต้องพูดภาษาอังกฤษให้ล่ามส่งภาษามลายูมาให้ล่าม
ายูของไทยแปลเสนอเปนภาษาไทย ฝ่ายไทยจะพูดไปก็ต้องใช้ล่าม
งต่อเช่นนั้น ครั้นมาถึงทูตอเมริกันเข้ามาครั้งเอดมันรอเบิดมีพวก
ชันนารีอเมริกันเข้ามาตั้งอยู่ในกรุงเทพ ฯ จนรู้ภาษาไทยแล้ว ได้
ศรัยพวกมิชชันนารีเปนล่าม เมื่อมาถึงคราวบัลเลศเตียเข้ามา มี
ชันนารีเข้ามาอยู่หลายคน แลได้มาฝึกหัดคนไทย เช่นขุนปรีชา
ญสมุทเปนต้น ให้รู้ภาษาอังกฤษมีขึ้นบ้างในชั้นนั้น ครั้นคราว
อเซมสบรุกเข้ามาถึง มีไทยคือพระบาทสมเด็จ ฯ พระจอมเกล้า
อยู่หัวเมื่อยังทรงผนวช สามารถจะตรวจหนังสือภาษาอังกฤษที่มิได้
ยกันได้ การที่จะส่งภาษาจึงสดวกไม่ลำบากดังแต่ก่อน ว่าโดยย่อ
การที่เกี่ยวข้องกับฝรั่งต่างชาติ เมื่อเหตุการณ์ทางประเทศตวันออก
ยนแปลงในสมัยที่กล่าวมา เมืองไทยได้อาศรัยพระปรีชาญาณ
พระบาทสมเด็จ ฯ พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเปนสำคัญ จึงมิได้เกิด
ร้ายอย่างเช่นเกิดทั้งในประเทศจีน ประเทศยี่ปุ่น ประเทศพม่า
ประเทศญวนซึ่งถูกฝรั่งข่มขี่ จนต้องยอมทำสัญญา ซึ่งเปนผลร้าย
บ้านเมือง กลายกลับเปนดีได้แต่ยี่ปุ่นประเทศเดียว

อนึ่งจดหมายเหตุที่พิมพ์ในสมุดเล่มนี้ ผู้ที่มีนามปรากฏต่อมา
ลื่อนยศศักดิ์เปลี่ยนนามไปจากที่เรียกในจดหมายเหตุโดยมาก จึง
นามตามที่ปรากฏในชั้นหลัง ทำเปนบาญชีไว้ข้างท้ายคำอธิบายนี้
ให้สดวกแก่ผู้อ่านในสมัยนี้

ได้อธิบายเรื่องเบื้องต้นของจดหมายเหตุแล้ว ทีนี้จะกล่าวถึงเรื่องพระประวัติของพระเจ้าพี่ยาเธอ กรมหลวงชุมพรเขตรอุดมศักดิ์ต่อไป การเรียบเรียงเรื่องพระประวัติกรมหลวงชุมพร ฯ อยู่ข้างลำบาก ด้วยไม่ปรากฏว่าได้ทรงทำพระประวัติไว้ประจำกระทรวง ได้แต่สืบสวนแลค้นหาในหนังสือต่าง ๆ ตามแต่จะพบ ประกอบกับที่ข้าพเจ้าทราบอยู่ด้วยตนเองบ้าง เวลาที่เรียบเรียงก็มีน้อย เกรงจะไม่สู้เรียบร้อย ถ้าที่ข้าพเจ้าเรียบเรียงวิปลาศหรือขาดตกบกพร่องบ้างอย่างไร ต้องขออภัยแก่ท่านทั้งหลายด้วย

พระประวัติ

พระเจ้าพี่ยาเธอ กรมหลวงชุมพรเขตรอุดมศักดิ

พระเจ้าพี่ยาเธอ กรมหลวงชุมพรเขตรอุดมศักดิ ทรงพระนามเดิมว่า พระองค์เจ้าอาภากรเกียรติวงศ ประสูติในพระบรมมหาราชวัง เมื่อณวันอาทิตย์ที่ ๑๙ ธันวาคม ปีมะโรง พ.ศ. ๒๔๒๓ เปนพระเจ้าลูกเธอพระองค์ที่ ๑ ในเจ้าจอมมารดาโหมด ป.จ. ธิดาพระยาสุรวงศไวยวัฒน์ (วร บุนนาค) พระองค์ที่ ๒ พระองค์เจ้าหญิงอรองค์อรรคยุพา สิ้นพระชนม์เสียแต่ยังทรงพระเยาว์ พระองค์ที่ ๓ พระองค์เจ้าสุริยงประยุรพันธุ์ เปนกรมหมื่นไชยาศรีสุริโยภาส แล้วจึงสิ้นพระชนม์

เมื่อกรมหลวงชุมพร ฯ ยังทรงพระเยาว์ ทรงศึกษาอักขรสมัยที่ในพระบรมมหาราชวัง แล้วได้เป็นนักเรียนในโรงเรียนหลวง ณพระตำหนักสวนกุหลาบ ทรงศึกษาอยู่จนโสกันต์แล้ว เมื่อปีมะเส็ง พ.ศ. ๒๔๓๖ พระบาทสมเด็จ ฯ พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรด ฯ ให้เสด็จไปทรงศึกษาวิชาการณประเทศอังกฤษ พร้อมกับพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวในรัชกาลปัจจุบันนี้ ได้เสด็จไปอยู่ด้วยกันแลทรงเล่าเรียนด้วยกัน จนถึงสมัยเมื่อจะทรงศึกษาวิชาฉเพาะพระองค์จึงได้แยกกัน กรมหลวงชุมพร ฯ ทรงศึกษาวิชาการทหารเรือเป็นพระองค์แรกในพระเจ้าลูกเธอของพระบาทสมเด็จ ฯ พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว แลในขณะเมื่อเป็นนักเรียนนายเรืออยู่ในทหารเรืออังกฤษนั้น ประจวบเวลาพระบาทสมเด็จ ฯ พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จไปยุโรปครั้งแรก เมื่อปีระกา พ.ศ. ๒๔๔๐ กรมหลวงชุมพร ฯ ขอลามารับเสด็จสมเด็จพระบรมชนกนาถ ฯ มาเข้ากระบวรเสด็จที่เกาะลังกา ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้รับราชการตามตำแหน่งนักเรียนนายเรือ ไปในเรือพระที่นั่งมหาจักรี มีในลายพระราชหัตถเลขาพระราชทานมาถึงสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ ฯ ดังนี้

"ในเวลาเขียนหนังสืออยู่นี้ อาภากร, กับหลวงสุนทร, มาถึง อาภากรโตขึ้นมากแลขาวขึ้น เขามีเครื่องแต่งตัวเป็นมิดชิปแมนมาพร้อมแล้ว ฉันได้มอบให้อยู่ในใต้บังคับกัปตันเป็นสิทธิขาด เว้นแต่วันนี้เขาอนุญาตให้มากินเข้ากับฉันวันหนึ่ง"

เมื่อพระบาทสมเด็จ ฯ พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จกลับคืนพระนคร โปรด ฯ ให้กรมหลวงชุมพร ฯ อยู่ทรงศึกษาวิชาทหารเรือในประเทศอังกฤษต่อมา จนสอบวิชาได้ถึงชั้นนายเรือ แล้วจึงได้เสด็จกลับคืนมายังประเทศนี้ เมื่อเดือนกุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๔๒ ทรงพระกรุณาโปรด ฯ ให้สร้างวังใหม่พระราชทานเป็นที่ประทับที่ริมคลองผดุงกรุงเกษมใกล้สพานชมัยมรุเชษฐ

ตั้งแต่กรมหลวงชุมพร ฯ เสด็จกลับมาจากประเทศยุโรป ก็ได้มีตำแหน่งรับราชการในกรมทหารเรือมาแต่แรก เดิมได้เป็นตำแหน่งผู้บังคับการเรือมุรธาวสิตสวัสดิ์ แลต่อมาถึงขึ้มะโรง พ.ศ. ๒๔๔๗ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ สถาปนาเป็นกรมหมื่น ฯ ทรงยกย่องความชอบความดีไว้ในประกาศตั้งกรมดังนี้

คำประกาศ

ศุภมัสดุ พระพุทธสาสนกาล เป็นอดีตภาคล่วงแล้ว ๒๔๔๗ พรรษา ปัตยุบันกาล จันทรคตินิยม นาคสังวัจฉระ กติกมาส ศุกรปักษ ตติยดิถีครุวาร สุริยคติกาล รัตนโกสินทรศก ๑๒๓ พฤศจิกายนมาส ทสมมาสาหะคุณพิเศษ บริเฉทกาลกำหนด

พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาจุฬาลงกรณ์ ฯ พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชดำริห์ว่า พระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้าอาภากรเกียรติวงศ ได้เสด็จไปทรงศึกษาวิชาในประเทศยุโรป จนได้เข้าฝึกหัดในการทหารเรือ ได้เสด็จลงประจำเรือจนเสร็จวิธีเรียน ครั้นเมื่อเสด็จ

พระราชดำเนิรประพาสยุโรป ได้เสด็จมาเฝ้าทูลลอองธุลีพระบาทณเกาะลังกา ได้เสด็จลงประจำเรือพระที่นั่งมหาจักริ ทรงถือท้ายเรือพระที่นั่งด้วยพระองค์เอง ครั้นเมื่อเสด็จกลับเข้ามาในกรุงเทพมหานคร ก็ได้ทรงรับราชการในกรมทหารเรือสืบมาจนบัดนี้ มีวัยวุฒิปรีชาสามารถอาจหาญในวิชาการทางที่ทรงเล่าเรียนมา สมควรที่จะมีพระเกียรติยศเปนพระองค์เจ้าต่างกรมพระองค์หนึ่งได้

จึ่งมีพระบรมราชโองการ ดำรัสสั่งให้สถาปนา พระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้าอาภากรเกียรติวงศ ขึ้นเปนพระองค์เจ้าต่างกรม มีพระนามตามจารึกในพระสุพรรณบัฏว่า พระเจ้าลูกยาเธอ กรมหมื่นชุมพรเขตรอุดมศักดิ สิงหนาม ทรงศักดินา ๑๕๐๐๐ ตามพระราชกำหนดอย่างพระองค์เจ้าต่างกรมในพระบรมมหาราชวัง จงทรงเจริญพระชนมายุพรรณสุขพลปฏิภาณ คุณสารสมบัติสรรพสิริสวัสดิ์พิพัฒนมงคล วิบุลยศุภผลมโหฬารทุกประการ

เจ้ากรม เปนหมื่นชุมพรเขตรอุดมศักดิ ถือศักดินา ๒๐๐
ให้ทรงตั้ง ปลัดกรม เปนหมื่นระนองนัครานุกิจ ถือศักดินา ๔๐๐
สมุห์บาญชี เปนหมื่นกาญจนดิษฐผดุงพล ถือศักดินา ๓๐๐

ให้ผู้ที่ได้รับตำแหน่งทั้ง ๓ นี้ ทำราชการในหลวงแลในกรมตามอย่างธรรมเนียม เจ้ากรม ปลัดกรม สมุหบาญชี ในพระองค์เจ้าต่างกรมทั้งปวงสืบไป ให้มีสุขสวัสดิ์เจริญเทอญ

ตั้งแต่วันที่ ๑๐ พฤศจิกายน รัตนโกสินทรศก ๑๒๓ เปนวันที่ ๑๓๑๕๗ ในรัชกาลปัตยุบันนี้

กรมหลวงชุมพร ฯ รับราชการในกรมทหารเรือ ทรงมุ่งหมายจะฝึกหัดไทยให้เดินเรือทะเลได้อย่างชาวต่างประเทศ เป็นสำคัญมาแต่แรก ด้วยก่อนนั้นมาบรรดาเรือรบกลไฟ ยังต้องหาฝรั่งมาเป็นผู้บังคับการ ชาวประเทศนี้ที่สามารถจะเดินเรือทะเลได้ มีแต่พวกชาวสาจามบางคน ซึ่งพอจะเดินเรือได้ในทะเลอ่าวสยาม โดยอาศรัยความชำนาญอย่างเดียว แม้เมื่อตั้งกรมทหารเรือขึ้นในรัชกาลที่ ๕ และได้ตั้งโรงเรียนสำหรับนายทหารเรือแล้ว การฝึกสอนให้นายทหารไทยรู้วิธีเดินเรือทะเลก็ยังไม่สำเร็จประโยชน์ได้ ยังต้องใช้ฝรั่งบังคับการเรืออยู่ จนกรมหลวงชุมพร ฯ เสด็จเข้ามารับราชการในกรมทหารเรือ จึงทรงเริ่มบำรุงการฝึกสอนนายทหารเรือ พระบาทสมเด็จ ฯ พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชดำริเห็นชอบด้วย จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ตั้งกรมหลวงชุมพร ฯ เป็นตำแหน่งเจ้ากรมยุทธศึกษาทหารเรือ เมื่อปีมะเส็ง พ. ศ. ๒๔๔๘ แต่นั้นก็ทรงพยายามจัดการฝึกสอนนายทหารเรือมา จนได้ย้ายโรงเรียนนายทหารเรือไปตั้งที่พระราชวังเดิม ใต้วัดอรุณราชวราราม พระบาทสมเด็จ ฯ พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จ ฯ ไปเปิดโรงเรียน เมื่อวันที่ ๒๐ พฤศจิกายน ปีมะเมีย พ. ศ. ๒๔๔๙ พอพระราชหฤทัยในการที่กรมหลวงชุมพร ฯ ได้ทรงจัด ทรงเขียนลายพระราชหัตถเลขาชมไว้ในสมุดของโรงเรียนดังนี้

"วันที่ ๒๐ พฤศจิกายน ร.ศ. ๑๒๕

เรา จุฬาลงกรณ์ ป. ร. ได้มาเยี่ยมโรงเรียนนี้ มีความปลื้มใจ ซึ่งได้เห็นการทหารเรือมีรากหยั่งลงแล้ว จะเปนที่มั่นสืบไปในภายหน้า"

ถึงรัชกาลปัจจุบันนี้ เมื่อโปรด ฯ ให้ยกกรมทหารเรือขึ้นเปนกระทรวงเสนาบดี ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้กรมหลวงชุมพร ฯ เลื่อนขึ้นเปนตำแหน่งผู้ช่วยเสนาบดีด้วยอีกตำแหน่งหนึ่ง แต่รับราชการอยู่ในตำแหน่งนั้นไม่เท่าไร กรมหลวงชุมพร ฯ ไม่ทรงสบาย ได้รับพระราชทานพระบรมราชานุญาตออกเปนนายทหารกองหนุนอยู่ชั่วคราว ๑ จนถึงปีมะเสง พ.ศ. ๒๔๖๐ จึงเสด็จกลับเข้ามารับราชการเปนตำแหน่งจเรทหารเรือ ต่อมาในปลายปีนั้น ได้เลื่อนขึ้นเปนเสนาธิการ

ถึงปีวอก พ.ศ. ๒๔๖๓ ราชนาวีสมาคมจัดการเรี่ยรายได้เงินสำหรับซื้อเรือรบลำหนึ่ง ขึ้นทูลเกล้า ฯ ถวาย ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้กรมหลวงชุมพร ฯ เปนข้าหลวงพิเศษออกไปยุโรปเพื่อจัดหาเรือที่ราชนาวีสมาคมทูล ฯ ถวายนั้น เมื่อได้เรือพระร่วงแล้ว กรมหลวงชุมพร ฯ ทรงบังคับเรือนั้นเอง แล่นมาแต่ประเทศอังกฤษจนถึงกรุงเทพ ฯ ปรากฏเปนครั้งแรกว่านายทหารเรือไทยได้สามารถแล่นเรือมาไกลถึงเพียงนั้น ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ **ให้เลื่อนพระยศเปนกรมหลวง ฯ มีคำประกาศ ทรงยกย่องความชอบความดี ดังนี้**

คำประกาศ

ศุภมัสดุ พระพุทธสาสนกาล เปนอดิตภาค ๒๔๖๓ พรรษา ปัตยุบันกาล มักกฏะสังวัจฉระ พฤศจิกายนมาส เอกาทสมสุรทิน ชีวะวาร โดยกาลนิยม

พระบาทสมเด็จพระรามาธิบดีศรีสินทรมหาวชิราวุธ ฯ พระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชดำริห์ว่า พระเจ้าพี่ยาเธอ กรมหมื่นชุมพรเขตรอุดมศักดิ ได้โดยเสด็จไปทรงศึกษาวิชาการณประเทศยุโรปคราวเดียวกัน ได้ประทับอยู่เล่าเรียนชั้นประถมศึกษาในสำนักอันเดียวกัน เปนผู้คุ้นเคยสนิทร่วมทุกข์ร่วมสุขด้วยใต้ฝ่าลอองธุลีพระบาทมาช้านานยิ่งกว่าพระเจ้าพี่ยาเธอ พระเจ้าน้องยาเธอพระองค์อื่น เมื่อทรงแยกไปศึกษาวิชาการทหารเรือสำเร็จ ได้กลับเข้ามารับราชการในกระทรวงทหารเรือ ก็ได้ทรงพระอุตสาหะจัดราชการด้วยพระปรีชาสามารถอาจหาญในวิชาการที่ทรงร่ำเรียนมา ได้รับพระราชทานยศในตำแหน่งราชการเปนลำดับมา จนได้เปนนายพลเรือตรี เมื่อปีพุทธศักราช ๒๔๔๗ มีความกิความชอบปรากฏในประกาศตั้งกรมครั้งก่อนนั้นแล้ว ต่อมาเมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๙ ได้รับราชการในตำแหน่งเจ้ากรมยุทธศึกษาทหารเรือเพิ่มขึ้นอีก ได้ทรงวางระเบียบแบบแผนต่าง ๆ ให้ราชการทหารเรือดำเนิรเจริญยิ่งขึ้นโดยลำดับ ข้อสำคัญที่ควรยกขึ้นกล่าว คือ ได้ทรงพระราชดำริห์จัดการโรงเรียนนายทหารเรือแลนายช่างกลให้เจริญยิ่งขึ้นทรงเพาะวิชาการฝ่ายทหารเรือแลวิชาช่างกลให้นายทหารเรือไทยมีความ

รู้ความชำนาญ สามารถเปนผู้บังคับบัญชาการแลเปนครูได้เปนผลสำเร็จ ไม่ต้องใช้ชาวต่างประเทศเปนผู้บังคับบัญชา แลเปนครูเหมือนแต่กาลก่อน ทั้งได้ทรงทำแผนการทัพเรือ แลทรงจัดการศึกษาทางยุทธศาสตร์ยุทธวิธีกระบวนรบในกองทัพเรือให้เรียบร้อยยิ่งขึ้นเปนอันมาก เมื่อปี พ.ศ. ๒๔๖๐ ได้ทรงเลื่อนยศเปนนายพลเรือโท แลในปีนี้เองได้ทรงเลื่อนยศขึ้นเปนนายพลเรือเอก แลเปนผู้แทนคณะกรรมการราชนาวีสมาคมแห่งกรุงสยาม ในพระบรมราชูปถัมภ์ออกไปจัดซื้อเรือรบหลวง "พระร่วง" ณประเทศอังกฤษ แลทรงพระอุตสาหะนำเรือรบหลวง "พระร่วง" เข้ามาสู่กรุงเทพมหานครด้วยพระองค์เอง ได้มาถึงโดยสวัสดิภาพ เปนความชอบพิเศษของพระองค์อีกส่วนหนึ่ง ในปีนั้นก็ทรงดำรงตำแหน่งเสนาธิการทหารเรือ อันเปนตำแหน่งสำคัญ ทรงตั้งพระทัยรับราชการสนองพระเดชพระคุณด้วยพระปรีชาสามารถ กอบด้วยพระอุตสาหะพิริยภาพมิได้ย่อหย่อน ทรงมีความซื่อสัตย์สุจริตแลจงรักภักดีต่อใต้ฝ่าลอองธุลีพระบาท สมควรเปนที่ทรงไว้วางพระราชหฤทัย แลสมควรที่จะทรงสถาปนาไว้ในตำแหน่งพระองค์เจ้าต่างกรมผู้ใหญ่พระองค์หนึ่งได้

จึ่งมีพระบรมราชโองการ ดำรัสสั่งให้เลื่อนพระเจ้าพี่ยาเธอ กรมหมื่นชุมพรเขตรอุดมศักดิ์ ขึ้นเปนกรมหลวง มีพระนามตามจารึกในพระสุพรรณบัฏว่า พระเจ้าพี่ยาเธอ กรมหลวงชุมพรเขตรอุดมศักดิ์ สิงหนาม ทรงศักดินา ๑๕๐๐๐ ตามพระราชกำหนดอย่างพระองค์เจ้าต่างกรมในพระ

บรมมหาราชวัง จงทรงเจริญพระชนมายุ พรรณ สุข พลปฏิภาณ คุณสารสมบัติ สรรพสิริสวัสดิพิพัฒนมงคล วิบุลยผลสกลเกียรติยศ อิศริยศักดิมโหฬารทุกประการ

เจ้ากรมเป็นหลวงชุมพรเขตรอุดมศักดิ ถือศักดินา ๘๐๐
ให้ทรงเลื่อน ปลัดกรมเป็นขุนรนองนัครานุกิจ ถือศักดินา ๖๐๐
สมุห์บาญชีคงเป็นหมื่นกาญจนคีรีผดุงพล ถือศักดินา ๔๐๐

ถึงปีจอ พ.ศ. ๒๔๖๕ ตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงทหารเรือว่างลง ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้กรมหลวงชุมพร ฯ เป็นผู้แทนเสนาบดีกระทรวงทหารเรืออยู่ ๖ เดือน พอถึงเดือนเมษายน ปีกุญ พ.ศ. ๒๔๖๖ ก็ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ตั้งให้เป็นเสนาบดี ทรงบัญชาการกระทรวงทหารเรือเต็มตำแหน่งต่อมา

แต่เมื่อกรมหลวงชุมพร ฯ ได้ทรงรับตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงทหารเรือนั้น เป็นพระโรคภายในประชวรเสาะแสะอยู่แล้ว พอทรงรับตำแหน่งแล้วก็กราบถวายบังคมลาออกไปเปลี่ยนอากาศที่ชายทเล ข้างใต้ปากน้ำเมืองชุมพร ณที่ซึ่งได้ทรงจองไว้หมายจะทำสวน ผเอิญไปถูกฝน เกิดเป็นโรคหวัดใหญ่ ประชวรอยู่เพียง ๓ วันก็สิ้นพระชนม์ เมื่อวันที่ ๑๙ พฤษภาคม ปีกุญ พ.ศ. ๒๔๖๖ ประมวลพระชันษาได้ ๔๔ ปี ได้เป็นตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงทหารเรืออยู่เพียงเดือนเศษ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้เชิญพระศพกลับมาประดิษฐานไว้ที่วัง แลทรงบำเพ็ญพระราชกุศลพระราชทานเป็นนิจมา จนเดือนธันวาคม

พ.ศ. ๒๔๖๒ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เชิญพระศพกรมหลวงชุมพร ฯ มีกระบวนแห่ฝ่ายทหารตามพระเกียรติยศ นายพลเรือเอก แลกระบวรฝ่ายพลเรือนตามพระเกียรติยศเจ้าต่างกรมผู้ใหญ่ ไปพระราชทานเพลิงพระศพณพระเมรุท้องสนามหลวง เมื่อณวันที่ ๒๔ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๖๒ นั้น กรมหลวงชุมพร ฯ ได้ดำรงพระยศ แลได้รับพระราชทานเครื่องราชอิศริยาภรณ์หลายชั้น เลื่อนขึ้นโดยลำดับ จะกล่าวถึงแต่ที่เปนชั้นสูงสุด ซึ่งดำรงอยู่ในเวลาเมื่อสิ้นพระชนม์ คือ เปนนายพลเรือเอก ราชองครักษ์ แลองคมนตรี นายกองโทเสือป่า ได้รับพระราชทานเครื่องราชอิศริยาภรณ์มหาจักรีบรมราชวงศ์, นพรัตนราชวราภรณ์, ประถมจุลจอมเกล้าวิเศษ, ตรารัตนวราภรณ์, ประถมาภรณ์ช้างเผือก, ประถมาภรณ์มงกุฎสยาม, มหาโยธิน รามาธิบดี เหรียญรัตนาภรณ์ รัชกาลที่ ๕ ชั้นที่ ๒ เหรียญรัตนาภรณ์รัชกาลที่ ๖ ชั้นที่ ๑ เหรียญดุษฎีมาลา เข็มศิลปวิทยา, เหรียญจักรมาลา, เหรียญราชินี, กับทั้งเหรียญแลเข็มพระราชพิธีต่าง ๆ ตามพระเกียรติยศอีกหลายอย่าง ทั้งเข็มข้าหลวงเดิมด้วย

พระบาทสมเด็จ ฯ พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ดำรัสขอหม่อมเจ้าหญิงทิพยสัมพันธ์ ในสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช พระราชทานเปนพระชายากรมหลวงชุมพร ฯ มีพระโอรสด้วยกัน คือ หม่อมเจ้าชายอาทิตย์ทิพยอาภา สมเด็จพระไอยกาธิราชทรงสถาปนาเปนพระองค์เจ้า เวลานี้ยังทรงเล่าเรียนอยู่ในยุโรป พระองค์ ๑ หม่อมเจ้าชายรังษิยากร พระองค์ ๑ หม่อมเจ้าหญิงทิพย

สัมพันธ์สิ้นชีพิตักษัยไปเสียก่อน กรมหลวงชุมพร ฯ มีหม่อมเจ้าชายหญิงนอกจากที่กล่าวมาอีก ๗ องค์ คือ หม่อมเจ้าหญิงจารุพัตรา ๑ หม่อมเจ้าหญิงศิริมายังอร ได้เสกสมรสกับหม่อมเจ้าชายไชแสงรพี ในพระเจ้าพี่ยาเธอ กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์ ๑ หม่อมเจ้าหญิงสมรบรรเทิง ๑ หม่อมเจ้าหญิงเริงจิตรแจรง ๑ หม่อมเจ้าชายคำแคงฤทธิ์ ๑ หม่อมเจ้าครรชิตพล ๑ หม่อมเจ้าชายคุ้น ๑

จะกล่าวถึงพระอัธยาศรัยของกรมหลวงชุมพร ฯ ไว้ในที่สุดเรื่องพระประวัติพอเปนที่ระลึกโดยสังเขป กรมหลวงชุมพร ฯ มีพระอัธยาศรัยอันเปนข้อสำคัญในพระคุณวุฒิ คือความซื่อตรงอย่างหนึ่ง ความกล้าหาญในบรรดาการซึ่งทรงทำ ด้วยหวังจะให้เกิดประโยชน์อย่างหนึ่ง ความสามารถซึ่งจะทำการอันทรงจำนงให้สำเร็จดังพระประสงค์อย่างหนึ่ง แลความโอบอ้อมอารีต่อมิตรไม่เลือกหน้าอย่างหนึ่ง อาศรัยพระคุณสมบัติดังกล่าวมานี้ จึงทรงสามารถทำราชการต่าง ๆ ซึ่งได้รับทำในหน้าที่ให้ลุล่วงดังได้กล่าวมาข้างต้น แลทรงศึกษาการอื่น คือวิชาช่างเขียน วิชาแพทย์ แลกระบวรมวยปล้ำ ตลอดจนวิชาดนตรี สันทัดแทบทุกอย่าง ความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่แก่บุคคลทั้งหลายก็มิได้ทรงเลือกชั้นบรรดาศักดิ ได้คบใครคงอารีดีด้วยทั่วไปมิได้ถือพระองค์ เพราะฉนั้นไม่ว่าใครที่บรรดากรมหลวงชุมพรได้คบหาสมาคม จะเปนพระก็ตาม คฤหัสถ์ก็ตาม เจ้าก็ตาม ไพร่ก็ตาม คงมีใจรักใคร่ไม่เลือกหน้า ข้าพเจ้าเข้าใจว่าบรรดาผู้ซึ่งได้คุ้นเคยกับกรมหลวงชุมพร ฯ คงจะเห็น

จริงด้วยดังกล่าวมาทุกประการ สิ้นเรื่องพระประวัติกรมหลวงชุมพร ฯ เพียงเท่านี้

กรรมการหอพระสมุดวชิรญาณสำหรับพระนคร ขออนุโมทนากุศลบุญราศีทักษิณานุปทาน ซึ่งเจ้าจอมมารดาโหมด ได้บำเพ็ญเป็นการอุทิศถวายพระเจ้าพี่ยาเธอ กรมหลวงชุมพรเขตรอุดมศักดิ์ และที่ได้พิมพ์หนังสือเรื่องนี้ให้แพร่หลาย

ดำรงราชานุภาพ สภานายก

หอพระสมุดวชิรญาณ

วันที่ ๒๒ ธันวาคม พระพุทธศักราช ๒๔๖๖

บุคคลที่ปรากฏในหนังสือเรื่องเซอเซมสบรุก

ทูลกระหม่อมพระ	พระบาทสมเด็จ ฯ พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
เจ้าฟ้ากรมขุนอิศเรศรังสรรค์	พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว
กรมขุนเดชอดิศร	เป็นสมเด็จกรมพระยาเดชาดิศร ในรัชกาลที่ ๔
กรม (หมื่น) วงศาสนิท	เป็นกรมหลวงวงศาธิราชสนิท ในรัชกาลที่ ๔

เจ้าพระยาพระคลัง (ดิศ)	เป็นสมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาประยูรวงศ์ ในรัชกาลที่ ๔
พระยาศรีพิพัฒน (ทัต)	เป็นสมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาพิไชยญาติ ในรัชกาลที่ ๔
พระยาพิพัฒนโกษา (บุญศรี)	เป็นพระยามหาอำมาตย์ แล้วเป็นเจ้าพระยาธรรมา ในรัชกาลที่ ๔ เป็นเจ้าพระยาสุธรรมมนตรี ในรัชกาลที่ ๕
พระยาจุฬาราชมนตรี	(นาม)
พระยาโชฎึกราชเศรษฐี (บุญมา)	เป็นพระยาไกรโกษา ในพระบวรราชวัง รัชกาลที่ ๔
พระยาสวัสดิ์วารี (ฉิม)	
หมื่นพิพิธอักษร (เสง)	เป็นหลวงพิทักษ์คงคา ในรัชกาลที่ ๔

หมื่นจรเจนชลา

หมื่นวรวาทีล่าม

หมื่นแม่น

นายพานิช

พระยาสุรเสนา (สุก) เปนเจ้าพระยายมราช ในรัชกาลที่ ๔

เจ้าพระยามหาโยธา (ทอเรียะภาษาไทยว่าทองดี)

พระยาพิไชยรณฤทธิ์ (เหม็น) เปนพระยามหาอรรคนิกร จางวางทหารขึ้นเมืองสมุทปราการ ในรัชกาลที่ ๔

พระยาวิชิตณรงค์ (พัก) เปนพระยาพิไชยสงคราม ในรัชกาลที่ ๔

พระยารามกำแหง (กะต่าย) เปนพระยาอภัยพิพิธ ในรัชกาลที่ ๔

พระยาราชบังสัน (บัว)

พระยาวิเศษสงคราม (จัน ชื่อคฤศตัง ชื่อเบนิดิกต์)

หลวงศรีเยาวภาษ เปนพระจักราราชมนตรีในรัชกาลที่ ๔

พระยาราชสุภาวดี (โต) เปนเจ้าพระยานิกรบดินทร์ ที่สมุหนายก ในรัชกาลที่ ๔

พระยาเพ็ชร์พิไชย (เสือ) เปนเจ้าพระยาธรรมา ในรัชกาลที่ ๔

พระยาอุไทยธรรมราช (หนูใหญ่)	เป่นเจ้าพระยามหาศิริธรรมพโล ฯ ผู้รักษากรุงเก่า ในรัชกาลที่ ๔
จมื่นไวยวรนาถภักดิ์ ศรีสุริยวงศ์ (ช่วง)	เป่นพระยาศรีสุริยวงศ์ จางวางมหาดเล็ก ในรัชกาลที่ ๓ เป่นเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ ที่สมุหพระกลาโหมในรัชกาลที่ ๔ เป่นสมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ ในรัชกาลที่ ๕
จมื่นมหาสนิท (แสง บุตร์เจ้าพระยาบดินทร์เดชา)	เป่นจมื่นประธานมณเฑียร ในรัชกาลที่ ๔
นายจ่าเรศ (เม่น)	เป่นพระสุนทรนุรักษ์ ผู้ช่วยราชการเมือง แล้วเป่นพระยาวิเชียรคิรี ผู้ว่าราชการเมืองสงขลา ในรัชกาลที่ ๔ เป่นเจ้าพระยาวิเชียรคิรี ในรัชกาลที่ ๕
จมื่นทิพเสนา (เรือง)	ทิพเสนาตาแหวนก็เรียก
จมื่นราชามาตย์ (ขำ)	เป่นเจ้าพระยาทิพากรวงศ์มหาโกษาธิบดี ในรัชกาลที่ ๔
จมื่นราชาบาล(ขุนทอง)	เป่นพระยาเพ็ชร์ปาณี ในรัชกาลที่ ๔
จมื่นมณเฑียรพิทักษ์	(สวัสดิ์ บุตร์เจ้าพระยาอภัยภูธร)
จมื่นสิทธิแสนยารักษ์	
จมื่นศักดิ์บริบาล	

ขุนอินทรเสนา (เอี่ยม)	เป็นพระยาไพบูลย์สมบัติ ในรัชกาลที่ ๔ เป็นพระยาอิศรานุภาพ ในรัชกาลที่ ๕
พระอภัยพลรบ (แก้ว)	เป็นพระยาวิชิตณรงค์ ในรัชกาลที่ ๔
หลวงราชมานู (อาจ)	
ขุนสรสิทธิราช	
หมอยอน	หมอ ยอน. เตเลอ. โยนส์ มิชชันนารี อเมริกัน
นายโยเสฟ	
โยเสฟฝรั่ง	วิลันดา เป็นล่ามของขุนไวยวรนาถ
เสมียนยิ้ม	มิศเตอร์ เซมส เฮ อังกฤษ ที่เรียกว่า มิศเฮ ในคำปฤกษา ก็คนนี้เอง

สารบาน

จดหมายเหตุเรื่องเซอเซมสบรุก
เข้ามาขอทำสัญญาในรัชกาลที่ ๓
เมื่อปีจอ พ.ศ. ๒๓๙๓

วัน ๗ เดือน ๙ ขึ้น ๒ ค่ำ จุลศักราช ๑๒๑๒ ปีจอโทศก พญาพิชิตณรงค์ พญารามกำแหง บอกขึ้นมาเถิงกรุง ฯ เพลาบ่าย ๕ โมงเศษว่า กำปั่นไฟมาเถิงหลังเต่าฦก ๒ ลำ ลำหนึ่งกำปั่นเล็กเข้ามาทอดอยู่น่าด่าน กปีตันวอเล็กแจ้งว่า เซอเซมสับรุกให้ถือหนังสือมาเถิงผู้รักษาเมืองสมุทปราการฉบับ ๑ ขอคนนำร่องให้ออกไปนำกำปั่นลำใหญ่เข้ามา

รุ่งขึ้นณวัน ๑ เดือน ๙ ขึ้น ๓ ค่ำ เพลาเช้า ๔ โมงเศษ จมื่นไวยวรนารถให้พระอไภยพลรบขี่เรือสำปั้นเก๋งกั้งลำ ๑ แง่ทรายลำ ๑ ลงไปรับหนังสือที่กำปั่นไฟ ขึ้นมาที่โรงรับแขกเมือง ๒ ฉบับแล้ว ยิงปืนรับยิงปืนส่งกันข้างละ ๒๑ นัด จึงให้หมื่นแม่น กับไพร่ ๖ คน ออกไปเถิงร่องน้ำ ให้หมื่นจรเจนชลาเป็นล่ามไปด้วย ครั้นออกไปเถิงกำปั่นใหญ่แล้ว กปีตันนายกำปั่นให้กำปั่นลำเล็กเข้ามาทอดอยู่ชายชำแระข้างในตรงร่องน้ำ คอยยกธงให้สำคัญ

ครั้นเพลาบ่าย ๕ โมง กำปั่นลำเล็กยกธงขึ้น กำปั่นลำใหญ่เห็นธงสัญญาก็ถอนสมอใช้กำปั่นเข้ามา หมื่นแม่นให้หมื่นจรเจนชลาล่ามบอกว่า น้ำขึ้นยังไม่เต็มที่เข้าไปยังไม่ได้ ต้นหนไม่พึงขืนแล่นข้ามสันดอนเข้ามา กำปั่นลำใหญ่ครือดิน จักรพัดโคลนฟุ้งขึ้นเต็มกรอบจักร ๆ ไม่เดิน พอเถิงปีกรั้ว กำปั่นติดตื้นอยู่แต่เพลา ๒ ทุ่มน้ำลง กำปั่นตีแปลงดินมูนข้างกำปั่นสูงขึ้นประมาณศอกเศษ

ครั้นเพลาเช้าน้ำขึ้นเอากำปั่นไฟลำเล็กเข้าชักก็ไม่ออก จมื่นไวยวรนารถจึงให้พญาอุไทยธรรมราช จมื่นราชามาตย์ขี่เรือแง่ทรายคนละลำ ออกไปเยี่ยมเยี่ยนเซอเซมสับรุกที่กำปั่นติด

ครั้นณวันเดือน ๘ ขึ้น ๖ ค่ำ เพลา ๕ โมงเช้า เซอเซมสับรุกลงกำปั่นไฟลำเล็กเข้ามาทอดอยู่น่าด่าน เซอเซมสับรุกให้กับีตันบรุกมิศเซนยอน ขึ้นมาหาจมื่นไวยวรนารถ ๆ บอกว่า เจ้าพญาพระคลังยังอยู่ณกรุง ๆ ได้บอกขึ้นไปว่ากำปั่นเซอเซมสับรุกติดอยู่ที่ชายซำแระข้างใน เจ้าพญาพระคลังมีความวิตกมาก ด้วยเปนเมืองไมตรีกันจึงสั่งลงมาว่า ถ้าเซอเซมสับรุกจะต้องการสิ่งอันใด ก็จะให้จมื่นไวยวรนารถจัดแจงให้ อย่าให้ขัดสน เจ้าพญาพระคลังจะลงมาวันพรุ่งนี้

คำแปล หนังสือเซอเซมสับรุก ถึงเจ้าพระยาพระคลัง

หนังสือ เซอเซมสับรุก มายังท่านเจ้าพญาพระคลังเสนาบดีผู้ใหญ่ณกรุงพระมหานครศรีอยุทธยาให้ทราย

ด้วยข้าพเจ้าใช้ให้พี่น้องข้าพเจ้า ชื่อกับีตันบรุกคน ๑ ชื่อมิศเซนยอนคน ๑ ถือหนังสือมาแจ้งกับท่านให้ทราย ว่าเจ้าวิลาศให้ข้าพเจ้าเข้ามาจำเริญทางพระราชไมตรีไทยกับอังกฤษซึ่งเปนมหามิตรกันมาช้านาน จะได้จัดแจงทางค้าขายให้ลูกค้าได้ไปมาค้าขายแก่กันเปนศุขสบาย มีประโยชน์ด้วยกันทั้ง ๒ ฝ่าย กับเจ้าวิลาศรับสั่งให้มีหนังสือลอดไวเกาปลมะสตันขุนนางผู้ใหญ่ในชาติอังกฤษ มาเถิงท่าน

ผู้เปนเสนาบดี ณกรุงพระมหานครศรีอยุทธยาฉบับหนึ่ง เมื่อข้าพเจ้าเข้ามาเถิงแล้วจะส่งหนังสือให้ต่อมือท่าน ความในหนังสือนั้นว่าด้วยความไมตรี ขอให้ท่านนำเอาความในหนังสือขึ้นกราบบังคมทูล แก่พระบาทสมเด็จพระพุทธิเจ้าอยู่หัว ณกรุงพระมหานครศรีอยุทธยาให้ทราบ กับขอให้ท่านรับธุระพูดฝ่ายกรุงพระมหานครศรีอยุทธยาจะพูดจาคิดอ่านกับข้าพเจ้าการงานทั้งปวงก็จะสำเร็จได้โดยง่าย ทางไมตรีทั้ง ๒ ฝ่ายก็จะได้ยืนนาน แลเมื่อข้าพเจ้าจะเข้ามานี้ เจ้าวิลาศก็ได้สั่งให้จัดเอากำปั่นไฟกำปั่นรบที่อินเดียเข้าไปให้หลายลำ ให้สมยศสมเกียรดิ์ ด้วยกรุงพระมหานครศรีอยุทธยาแลเมืองวิลาศเปนเมืองใหญ่ จะได้เปนเกียรดิ์เปนยศทั้ง ๒ ฝ่าย ข้าพเจ้าปฤกษากับแม่ทัพฝ่ายชเล ซึ่งสำเร็จราชการอยู่ณอินเดีย เห็นว่าไพร่บ้านพลเมืองที่กรุงพระมหานครศรีอยุทธยา ไม่เคยเห็นกำปั่นไฟกำปั่นรบหลายลำ ก็จะตกตื่นหาควรไม่ ข้าพเจ้าจึงจัดแจงเอาแต่กำปั่นไฟ ๒ ลำเข้ามา ถ้าในสมเด็จพระพุทธิเจ้าอยู่หัวณกรุงพระมหานครศรีอยุทธยา แลท่านจะเห็นว่าข้าพเจ้าเปนขุนนางผู้น้อยจึงมีกำปั่นไฟ ๒ ลำ ไม่ควรที่จะเข้ามาว่าด้วยการงานทั้งปวง ถ้าการเปนดังนั้นภายหลังก็จะต้องมาให้มากหลายลำ ข้าพเจ้าเข้ามาครั้งนี้เจ้าวิลาศให้แทนตัวเข้ามา ขอให้ท่านเห็นแก่ทางไมตรีรับรองให้ควรแก่ประเทศอันใหญ่ การไมตรีทั้ง ๒ พระนครก็จะได้ปรากฎแก่นานาประเทศทั้งปวง

แลข้าพเจ้ามีธุระอยู่ในใจที่จะมาพบแก่ท่านโดยมาก จะเขียนใส่มาในหนังสือก็หาควรไม่ ต่อเมื่อใดข้าพเจ้าเข้ามาเถิงท่านแล้ว ก็จะได้

พูดจาชี้แจงให้ท่านแจ้ง หนังสือฉบับนี้เขียนที่กำปั่นไฟชื่อ เฟนิวา ณวันเดือน ๕๘ แรม ๑๔ ค่ำ ศักราชฝรั่ง ๑๘๕๐ ปีจอโทศก

ครั้นณวันเดือน ๙ ขึ้น ๘ ค่ำ เจ้าพญาพระคลังให้จัดเรือเก๋งภั้งปีดทอง ยาว ๑๐ วา ๒ ลำ ยาว ๙ วาลำ ๑ รับเซอเซมสับรุกกับขุนนางอังกฤษขึ่ขึ้นมาที่โรงปลูกไว้รับแขกเมือง ยาว ๙ ห้องมีเฉลียงรอบดาษเพดานผ้าขาวแต่งรับ ที่น่าโรงรับแขกเมืองมีทหารยื่นยืน๒ฟากถนน มีทหารใส่เสื้อแดง ใส่หมวกแดง ถือปื้น ถือทวน ถือง้าว ถือดาบ นั่งอยู่น่าโรง ๒๐๐ คน เซอเซมสับรุกขึ้นมาหาเจ้าพญาพระคลังถามว่า ขี่วันจึ่งเถิง มาตามชเลสบายอยู่ฤๅ เซอเซมสับรุกตอบว่า มาแต่เมืองวิลาศ๒ปี มาอยู่เมืองสรวะแล้วมาอยู่เมืองใหม่ มาจากเมืองใหม่ ๕ วันเถิงเมืองสมุทปราการ ว่ามีรับสั่งเจ้าวิลาศจะใคร่เปนไมตรีกับกรุง ฯ ให้สนิท ให้ขุนนางอังกฤษปฤกษาพร้อมกันเห็นว่า พระมหากระษัตริย์จะมีพระราชสาส์นมาว่าด้วยทางไมตรีก่อนนั้นยาก ให้ขุนนางพูดจากันเสียให้ตกลงก่อน ลูกค้าวานิชไปมาค้าขายเถิงกันแล้ว ภายหลังจึ่งจะได้มีราชสาส์นไปมาเถิงกัน จึงมีรับสั่งเจ้าวิลาศให้ ลอดไวเกาปลมะสตันขุนนางผู้ใหญ่ มีหนังสือเข้ามาเถิงเจ้าพญาพระคลังเสนาบดีผู้ใหญ่ เซอเซมสับรุกจะได้พูดกันกับเจ้าพญาพระคลังให้ตกลง เจ้าพญาพระคลังถามว่า อังกฤษกับกรุง ฯ เปนไมตรีกันมาแต่ปีจออัฐศก ศักราชฝรั่ง ๑๘๒๖ ปี กปิตันบารนีเข้ามาทำหนังสือสัญญาทางค้าขายคำสัญญาก็ยังอยู่ ทำไมความดังนี้เจ้าวิลาศไม่ทราบฤๅ เซอเซมสับรุกตอบว่า ความ

อันนี้เจ้าวิลาศก็รู้อยู่ แต่เปนความของกัมปนี เจ้าพญาพระคลังจึงว่ากรุง ฯ ไม่เข้าใจดังนั้น เข้าใจว่าทำไมตรีกับชาติอังกฤษ เซอเซมสับรุกจึงว่าชอบอยู่ ความซึ่งทำไมตรีกันนั้น เจ้าวิลาศก็ทราบ แต่อุปมากัมปนีเหมือนเมืองนคร เมืองวิลาศอุปมาเหมือนหนึ่งกรุง ฯ เจ้าวิลาศว่ากรุง ฯ เปนมหากระษัตริย์จะทำไมตรีให้สนิท กระษัตริย์ต่อกระษัตริย์เปนพระราชไมตรีกันจึงสมควร พูดจากันแล้ว เซอเซมสับรุกก็กลับไปขอขุนนางผู้ใหญ่ ๒ นาย ไปรับหนังสือที่กำปั่น

จดหมายคำสนทนาในระหว่างเจ้าพระยาพระคลัง กับเซอเซมสับรุก

วัน ๖ เดือน ๙ ขึ้น ๘ ค่ำเพลาบ่าย ๒ โมง เซอเซมสับรุกขึ้นมาหาเจ้าพญาพระคลัง ฯ พูดกับเซอเซมสับรุก

ข้อหนึ่งเจ้าพญาพระคลังถามว่า มาขึ้วันจึงเถึง มาตามชเลสบายอยู่ฤๅ

เซอเซมสับรุกตอบว่า มาแต่เมืองวิลาศ ๒ ปี มาอยู่เมืองสรวะแล้วมาอยู่เมืองใหม่ มาจากเมืองใหม่ ๕ วันเถึงเมืองสมุทปราการ

ข้อหนึ่งเจ้าพญาพระคลังว่า เซอเซมสับรุกไม่เคยเข้ามา กำปั่นติดตื้น เจ้าพญาพระคลังรู้ความไม่มีความสบายจึงลงมา

เซอเซมสับรุกตอบว่า กำปั่นมาติดก็ดีเสียอีก จะได้รู้ใจขุนนางณกรุง ฯ จะช่วยฤๅไม่ช่วย ถ้าเห็นแก่ทางไมตรีก็จะช่วยมาก ฯ

เจ้าพญาพระคลังตอบไปว่า เพราะรู้ความว่าเรือติดจึงลงมา ขุนนางซึ่งอยู่ที่เมืองสมุทปราการนั้น ได้ช่วยเหลืออย่างไรบ้าง

เซอเซมสับรุกว่า ได้ลงไปช่วยสมควรที่เมืองเปนไมตรีกันแล้ว

เจ้าพญาพระคลังว่า เดี๋ยวนี้เปนคราวน้ำตาย กลางเดือนน้ำจึงจะมาก ถ้าเถิงเพลาน้ำมากขึ้น จะให้หมื่นไวยวรนารถลงไปช่วยเอากำปั่นออกจากตื้น

เซอเซมสับรุกว่า อย่าให้ออกไปเลยลำบาก การไม่ควรที่จะไป

ข้อหนึ่งเจ้าพญาพระคลังถามว่า มาอยู่ที่อินเดีย ๒ ปีแล้ว มีหนังสือมาแต่เมืองวิลาศฤๅ จึงได้ถือหนังสือเข้ามา

เซมเซมสับรุกว่า มีรับสั่งเจ้าวิลาศ จะใคร่เปนไมตรีกับกรุง ฯ ให้สนิท ให้ขุนนางอังกฤษปฤกษากัน ขุนนางปฤกษากันเห็นว่า พระมหากระษัตริย์จะมีพระราชสาส์นมาว่าด้วยทางไมตรีก่อนนั้นยาก ให้ขุนนางต่อขุนนางพูดกันเสียให้ตกลงก่อน ลูกค้าวานิชไปมาค้าขายเถิงกันแล้ว ภายหลังจึงจะได้มีพระราชสาส์นไปมาเถิงกัน จึงมีรับสั่งเจ้าวิลาศให้ลอดไวเกาปลมะสตันขุนนางผู้ใหญ่ มีหนังสือเข้ามาเถิงกรมพาหุสมุหพระกลาโหมเจ้าพญาพระคลัง เซอเซมสับรุกจึงได้พูดกันกับเจ้าพญาพระคลังให้ตกลง

เจ้าพญาพระคลังจึงว่า ความในหนังสือมีมาประการใดจะฟังความในหนังสือก่อน

เซอเซมสับรุกจึงตอบว่า ไมตรีไม่อยู่ที่หนังสือ ไมตรีอยู่ที่ใจ ใจรักจะเปนไมตรีจึงจะได้เปนไมตรีกัน ปากเปนไมตรี ใจไม่เปนไมตรีก็ไม่เปนไมตรีกันได้

เจ้าพญาพระคลังตอบไปว่า ไทยนี้ใจซื่อ ปากอย่างไรใจก็อย่างนั้น

เซอเซมสับรุกจึ่งว่า อังกฤษก็เหมือนกัน ปากอย่างไรใจก็อย่างนั้น

เจ้าพญาพระคลังตอบไปว่า ซึ่งเซอเซมสับรุกว่า ปากอย่างไร ใจก็อย่างนั้น ขอบใจนักหนาแล้ว เจ้าพญาพระคลังถามว่า อังกฤษ กับกรุง ฯ เปนไมตรีกันมาแต่ปีวออัฐศก ศักราชฝรั่ง ๑๘๒๖ ปี กปิตันบารนีเข้ามาทำหนังสือสัญญาทางค้าขาย คำสัญญาก็ยังอยู่ ทำไมความอันนี้เจ้าวิลาศไม่ทราบฤา

เซอเซมสับรุกตอบว่า ความอันนี้เจ้าวิลาศก็รู้อยู่ แต่เปนของกัมปนี

เจ้าพญาพระคลังจึ่งตอบว่า กรุง ฯ ไม่เข้าใจดังนั้น เข้าใจว่าทำไมตรีกับชาติอังกฤษ

เซอเซมสับรุกจึ่งว่าชอบอยู่ ความซึ่งทำไมตรีกันนั้นเจ้าวิลาศก็ทราบ แต่อุปมากัมปนีเหมือนเมืองนคร เมืองวิลาศอุปมาเหมือนหนึ่งกรุง ฯ เจ้าวิลาศว่ากรุง ฯ เปนพระมหากระษัตริย์ จะทำไมตรีให้สนิท กระษัตริย์ต่อกระษัตริย์เปนพระราชไมตรีกันจึ่งจะสมควร

เจ้าพญาพระคลังจึ่งตอบว่า เซอเซมสับรุกว่าสมควรเปนผู้มีสติปัญญาเข้ามาพูดจาทางไมตรีแล้ว

เซอเซมสับรุกว่า ความดี ๆ อยู่ในใจเซอเซมสับรุกอยู่หลายอย่าง จะใคร่พูดให้เจ้าพญาพระคลังฟัง ท่านรักจะฟังก็จะพูดให้ฟัง ถ้าท่านไม่รักฟังก็จะลากลับไป ฤๅท่านมีการอยู่จะไม่ได้มาพบกับเซอเซมสับรุก ถ้าท่านมีธุระสิ่งไรก็ใช้ให้ขุนนางที่ควรจะพูดการได้ ก็ให้ลงไปพูดกับ

เซอเซมสับรุก ถ้าเซอเซมสับรุกมีธุระจะพูดกับเจ้าพญาพระคลัง ไม่สบายด้วยป่วยไข้ จะขอให้กับบีตันบรุกที่ ๒ ขึ้นมาพูดจากับเจ้าพญาพระคลัง

เจ้าพญาพระคลังจึงว่า เดี๋ยวนี้ใจของเซอเซมสับรุกคิดอย่างไร จะอยู่ที่เมืองสมุทปราการนี้ฤๅจะได้พูดจากันที่เมืองสมุทปราการ

เซอเซมสับรุกตอบว่า สุดแต่ใจเจ้าพญาพระคลังจะให้ขึ้นไปกรุง ฯ ก็จะขึ้นไป จะให้อยู่ที่เมืองสมุทปราการก็จะอยู่ ฤๅจะให้กลับออกไปอยู่กำปั่นใหญ่ก็จะกลับออกไป เซอเซมสับรุกว่า ตัวเป็นขุนนางวิลาศเข้ามาเถิงกรุง ฯ แล้วก็เหมือนเป็นขุนนางที่กรุง ฯ เหมือนกัน เซอเซมสับรุกว่าไม่รู้จักอย่างธรรมเนียมณกรุง ฯ จะพูดจาผิดพลั้งเหลือเกินประการใดขออย่าให้ถือโกรธเลย ช่วยสั่งสอนบอกกล่าวให้ด้วย

เจ้าพญาพระคลังตอบว่า เซอเซมสับรุกเข้ามาพูดทางไมตรี ๒ พระนครอันใหญ่มีอัชฌาไศรยดังนี้ สมควรที่จะเป็นทูตขอนอยู่แล้ว

เซอเซมสับรุกยิ้มแล้วก็ลากลับไป ขอขุนนางที่ผู้ใหญ่ ๆ ลงไปรับหนังสือ ๒ คน

จึงให้พญาพิไชยรณฤทธิ์ พญาพิชิตณรงค์ ลงเรือเก๋งบีดทองยาว ๑๒ วาลำ ๑ เรือยาว ๑๐ วาลำ ๑ ลงไปรับหนังสือลอดปลมะสตันขุนนางผู้ใหญ่อังกฤษผู้ได้ว่าการต่างประเทศ ต่อมือเซอเซมสับรุก ๆ ให้กับบีตันบรุกที่ ๑ มิศเซนยอนที่ ๒ มิศบรานที่ ๓ ตามหนังสือขึ้นมาส่งณโรงรับแขกเมือง พญาวิเศษสงครามได้ทำโต๊ะไปเลี้ยงที่กำปั่น

คำแปล หนังสือลอดปลมะสตัน ถึงเจ้าพระยาพระคลัง

หนังสือ ลอดไวเกาปลมะสตันกันกรอคออคนิโมคเนาเปออริบัค เจ้าพญาอรรคมหาเสนาผู้ใหญ่ ซึ่งอยู่ในใต้บังคับเจ้านางพญาวิวิกตอเรีย ทรงอยู่บนแท่นเจ้ากรุงอังกฤษ ที่มีอาญาสิทธิ์บังคับฝ่ายเหนือฝ่ายใต้เมือง อิรลันด์แลเมืองฮินดูสตัน นอกแต่นั้นเมืองอื่น ๆ เหนือลมใต้ลมซึ่งอยู่ใน บังคับเจ้าอังกฤษ แลเจ้าพญาอรรคมหาเสนาของนางพญาวิวิกตอเรีย นั้น ปรนิบัติมาเปนทางพระราชไมตรีต่อกัน แลผู้ว่าที่กรมพาหุสมุหพระ กลาโหมเจ้าพญาพระคลัง ซึ่งอยู่ใต้บังคับของพระราชโองการ ที่ทรง พระประธมอยู่เหนืออาศนอันประเสริฐ แล้วอรรคมหาเสนาผู้ใหญ่ผู้น้อย คิดราชการพร้อมกัน ปฤกษาเห็นทางพระราชไมตรีต่อกัน เพื่อจะให้ ชอบพระไทยเจ้ากรุงเทพ ฯ ศรีอยุทธยา แลเจ้ากรุงอังกฤษจึงใช้ให้ หิศเอกสเลนซีเยียมสบรุกเนกคะมันเดอออคนิโมคเนาเปออริบัค เปนเจ้า สรวะแลเมือง ลาบอนซึ่งจะให้เจ้าชีวิตรณกรุง ศรีอยุทธยาชอบพระไทย แก่หิศเอกสเลนซีเยียมสบรุกเนกคมันเดอออคนิโมคเนาเปออริบัค เจ้า เมืองสรวะแลเมืองลาบอนเปนอันมาก แลซึ่งข้อราชการในครั้งนี้เพื่อจะ ให้เปนไมตรีต่อกันไป แลสินค้าของอันใด ๆ ที่มีภาษีเปนอันมาก ถ้า ขุนนางผู้ใหญ่ผู้น้อยคิดเห็นชอบด้วยกันแล้ว จึงทำหนังสือไว้ต่อกัน แล เจ้ากรุงเทพ ฯ ศรีอยุทธยา กับเจ้ากรุงอังกฤษนางพญาวิวิกตอเรีย จะได้เปนทองแผ่นเดียวกันที่มิได้รู้ขาด แลซึ่งข้อภาษีนั้นเพื่อจะให้เปน

ประโยชน์แก่กันทั้ง ๒ ฝ่าย แลเจ้ากรุงศรีอยุทธยาด้วยเจ้ากรุงอังกฤษจะได้เป่นไมตรีกันเปนอันมาก ฝากรักมาณวัน

รุ่งขึ้นวันเดือน ๘ ขึ้น ๘ ค่ำ เพลาเช้า ๕ โมงเศษ เจ้าพญาพระคลัง ให้หมื่นไวยวรนารถ พญาอุไทยธรรมราช หมื่นราชามาตย์ ขี่เรือกันยายาว ๑๑ วาลงไป ๆ พูดกับเซอเซมสับรุกที่กำปั่น เซอเซมสับรุกพูดว่า หมื่นไวยวรนารถลงไปนั้นมีความยินดีมาก จะพูดจาถ้อยความสิ่งไร จะได้พูดกับหมื่นไวยวรนารถ แล้วว่าเข้ามาครั้งนี้ปราถนาจะคิดการกับท่านเจ้าพญาพระคลัง ทำนุบำรุงทางไมตรีกรุง ๆ กับอังกฤษให้สนิทกันเข้า ลูกค้าพานิชจะได้มีความศุข มิได้คิดหาประโยชน์ใส่ตัวเองเหมือนลูกค้าทั้งปวง ใจลูกค้าทั้งปวงเข้ามาปราถนาจะหาผลประโยชน์ใส่ตัวเขาอย่างเดียว หาได้คิดเถิงผู้อื่นไม่ หมื่นไวยวรนารถว่าเซอเซมสับรุกคิดดังนี้ก็ชอบอยู่แล้ว การงานทั้งปวงจะสำเร็จก็ด้วยปัญญาตัวเอง หาสำเร็จด้วยถ้อยคำคนอื่นมาเปนอารมณ์ไม่ ถ้าเอาถ้อยคำคนอื่นมาเปนอารมณ์แล้วการงานทั้งปวงก็จะฟั่นเฟือนเสียไป

จดหมายคำสนทนาในระหว่างหมื่นไวยวรนารถ กับเซอเซมสับรุก

วันเดือน ๘ ขึ้น ๘ ค่ำเพลาเช้า ๕ โมง หมื่นไวยวรนารถลงไปกำปั่นไฟ เซอเซมสับรุกให้ขุนนางอังกฤษที่ ๑ ที่ ๒ ที่ ๓ แต่งตัว สำหรับยศ ขึ้นมารับบนปากเรือ เชิญลงไปในห้องข้างท้ายกำปั่นที่เซอเซม สับรุก

อยู่ เห็นเซอเซมสัปรุกแต่งตัวรับเหมือนกันกับแต่งตัวขึ้นมาหา ฯ พณ ฯ แล้วยืนขึ้นรับจับมือบอกให้นั่งโต๊ะอันเดียวกัน เซอเซมสัปรุกว่า ลงไปนั้นมีความยินดีนักหนา จะพูดจาถ้อยความจะได้พูดกับจมื่นไวยวรนารถ แลอย่างธรรมเนียมอังกฤษกับไทยไม่เหมือนกัน อังกฤษนับถือยืน ไทยนับถือนั่ง ถ้าเซอเซมสัปรุกจะไปมาหา ฯ พณ ฯ จะผิดอย่างธรรมเนียมเหลือเกินไปข้างเล็กน้อยประการใด ขอให้จมื่นไวยวรนารถกราบเรียน ฯ พณ ฯ อย่าให้ถือโทษเลย

ข้อหนึ่งเซอเซมสัปรุกว่า เปนขุนนางเข้ามาครั้งนี้ปรารถนาที่จะคิดการกับ ฯ พณ ฯ ท่านบำรุงทางไมตรีกรุงเทพ ฯ กับอังกฤษให้สนิทกันเข้า ลูกค้าพานิชจะได้มีความศุข มิได้คิดหาประโยชน์ใส่ตัวเองเหมือนลูกค้าทั้งปวง ใจลูกค้าทั้งปวงเข้ามาปรารถนาจะหาผลประโยชน์ใส่ตัวเขาอย่างเดียวหาได้คิดเถึงผู้อื่น ๆ ไม่

จมื่นไวยวรนารถว่า เซอเซมสัปรุกคิดดังนั้นก็ชอบสมควรเปนผู้ใหญ่อยู่แล้ว การงานทั้งปวงจะสำเร็จก็ด้วยปัญญาตัวเอง หาสำเร็จด้วยถ้อยคำคนอื่นมาเปนอารมณ์ไม่ ถ้าเอาถ้อยคำผู้อื่นมาเปนอารมณ์แล้วการงานทั้งปวงก็จะฟั่นเฟือนเสียไป

ข้อหนึ่งเซอเซมสัปรุกว่าเข้ามาครั้งนี้ ปรารถนาจะใคร่ขึ้นไปเถิงกรุง ฯ จะได้อยู่เย่าเรือนให้สบาย

จมื่นไวยวรนารถถามว่า จะขึ้นไปอย่างไร

เซอเซมสัปรุกว่า จะใคร่เอากำปั่นไฟลำเล็กนี้ขึ้นไป

ขุนมื่นไวยวรนารถว่า เอาขึ้นไปไม่ได้ กำปั่นไฟเปนเรือรบ ไพร่บ้านพลเมืองที่ไม่เคยเห็นก็จะสดุ้งสะเทือนตกใจ แต่ขุนนางแลคนที่มีปัญญารู้การงานนั้นหากลัวไม่ดอก เซอเชมสับรุกเข้ามาครั้งนี้ ตั้งใจอยู่ว่าจะมาให้คนทั้งปวงมีความเย็นใจ จะมาทำให้คนที่ไม่มีปัญญาได้ความร้อนใจนั้น หาควรที่จะเอากำปั่นไฟขึ้นไปไม่

เซอเชมสับรุกว่า ไม่ให้เอากำปั่นขึ้นไปก็ไม่เอาไปดอกจะขอเรือสัก ๒ ลำบรรทุกหีบผ้าเครื่องใช้สรอย กับคนใช้ขึ้นไปก่อน เพลาพรุ่งนี้จะขอให้มิศบรุกที่ ๒ มิศเซนยอนที่ ๓ ขึ้นไปดูจัดแจงเย่าเรือนเสียให้เสร็จก่อน มิศบรุก มิศเซนยอนกลับลงมาแล้ว เซอเชมสับรุกจึงจะขึ้นไปต่อภายหลัง

ข้อหนึ่งว่า เซอเชมสับรุกขึ้นมา ๆพณ ๆ ว่าจะให้ขุนมื่นไวยวรนารถลงไปช่วยดูแลที่กำปั่นนั้น ขอบใจ ๆพณ ๆ นักหนา แต่คนที่กำปั่นเปนคนมาแต่เมืองวิลาศใหม่ จะไม่มีอัชฌาไศรย จึงขอไว้ว่าอย่าให้ลงไปเลย วันขึ้น ๑๑ ค่ำเพลาเช้าเซอเชมสับรุกจะออกไปที่กำปั่น ให้ขุนมื่นไวยวรนารถออกไปเที่ยวเล่นด้วยเถิด กปิตันที่กำปั่นเถิงเปนนายกำปั่นก็จริง แต่เปนลูกขุนนางผู้ใหญ่

ขุนมื่นไวยวรนารถก็รับว่าจะออกไป

ข้อหนึ่งเซอเชมสับรุกถามว่ากรุงเทพ ฯ เมื่อศักราชล่วงมาแล้วได้ ๑๘๐ ปีเศษ ที่กรุงเทพ ฯ แต่งทูตไปเมืองฝรั่ง ๒ ครั้ง ขุนมื่นไวยวรนารถรู้บ้างฤๅไม่

ขมื่นไวยวรนารถว่า รู้อยู่

แล้วเซอเซมสับรุกเล่าว่า เมื่อปีกลายนี้เจ้าเมืองนิพอนอยู่ปลายน้ำเมืองมั่งกล่าต่อกับแดนจีน แต่งทูตขุนนาง ๔ คน เชื้อเจ้าคน ๑ เข้ากัน ๕ คน ไปเปนไมตรีกับเจ้าวิลาศเมืองนิพอนถือสาสนาเหมือนไทย แต่พูดภาษาสังสกฤต

กับข้อหนึ่งเล่าว่า เมื่อปีกลายนี้เจ้าเมืองญวนให้ไปขอตราตั้งมาแต่เจ้าปักกิ่ง เจ้าปักกิ่งแต่งให้ขุนนางคนหนึ่งลงมาตั้งเจ้าเมืองญวน กับเล่าว่าที่เมืองจีนเดียวนี้ก็เปลี่ยนเจ้าเมืองใหม่ บุตรเจ้าปักกิ่งที่ ๔ ได้เปนเจ้า แต่ขุนนางเสนาบดีผู้ใหญ่เปนคนเก่าหาได้เปลี่ยนไม่ ฉบับธรรมเนียมบ้านเมืองก็ยังยืนอยู่เหมือนดังเก่า แล้วว่าผลไม้ที่กรุงเทพ ฯ เขาเล่าฦๅว่าบริบูรณ์นัก มีสารพัดทุกอย่างรสต่าง ๆ กัน ที่เมืองสระวะลูกไม้มีน้อย มีชมอยู่แต่ทุเรียนอย่างเดียว จะใคร่หาพรรณออกไปปลูกสร้างไว้บ้าง เมื่อจะไปจึงจะเอาไป

ขมื่นไวยวรนารถจึงว่า เซอเซมสับรุกกินผลไม้สิ่งไรชอบใจ เมื่อไปจะหาต้นออกไปให้

พูดจากันแล้วขมื่นไวยวรนารถ พญาอุไทยธรรมราช ขมื่นราชามาตย์ก็กลับมา พญาราชวังสรรค์ได้จัดสุกร เป็ด ไก่ ไปส่งให้ กับได้ให้ผลไม้ไปแจกกันกินที่กำปั่นทั้ง ๒ ลำ ส่งทุกวัน กำปั่นลำเล็กขึ้นมาจอดอยู่ที่น่าเมืองสมุทปราการ ยุงกัดไม่มีมุ้งจะนอน เจ้าพญาพระคลังได้จัดมุ้งไปให้ นาย ๖ หลัง ไพร่ ๑๒๐ หลัง รวม ๑๒๖ หลัง เซอเซมสับรุก

ขอเรือลำเลียงออกไปถ่ายของในลำกำปั่นที่ติด พญาราชวังสรรค์ได้จัดเรือลำเลียงอาสาจามออกไปถ่ายของที่กำปั่น ๗ ลำ รับถ่ายสายโซ่ ถ่าน ปืน ขึ้นจนกำปั่นเบาขึ้น กำปั่นติดอยู่แต่ณวันเดือน ๙ ขึ้น ๓ ค่ำ จนณวันเดือน ๙ แรม ๓ ค่ำน้ำเกิดมาก กำปั่นจึงออกจากที่ตื้นได้กลับออกไปทอดอยู่น้ำภุก ๗ วา

รายงานน้ำ

วันเดือน ๙ ขึ้น ๑๑ ค่ำเพลา ๒ ทุ่มเศษ หมื่นมหาสนิทขึ้นมาแจ้งว่า หมื่นไวยวรนารถให้ผู้ตายฉิม ออกไปหยั่งน้ำที่กำปั่นติด ที่ร่องภุก ๘ ๐ ๑๐ | ที่กำปั่นติดภุก ๖ ๐ ๑๐ |

วันเดือน ๙ ขึ้น ๑๒ ค่ำเพลาเช้า ๕ โมงเศษ ขุนประสิทธิราชขึ้นมาแจ้งว่า ที่กำปั่นติดน้ำขึ้น ๖ นิ้ว น้ำที่ร่องภุก ๘ ๑ ๕ | ที่กำปั่นติดภุก ๖ ๑ ๕ |

ครั้นวันเดือน ๙ ขึ้น ๑๒ ค่ำเพลา ๒ ทุ่มเศษ หมื่นศักดิ์บริบาลขึ้นมา ได้ความน้ำเหมือนเพลาเช้า

วันเดือน ๙ ขึ้น ๑๓ ค่ำเพลาเช้า ๕ โมงเศษ หมื่นราชาบาลขึ้นมาแจ้งว่า น้ำวันเดือน ๙ ขึ้น ๑๒ ค่ำ น้ำที่กำปั่นติดภุก ๙ ๐ ๖ | ที่ห่าง

าปั้นออกมา ๕ วา ภูก ๐ ๗ ๐ ๖ | ลมเปนสำเภาพัดกล้าคลื่นใหญ่ เอา

าปั้นเล็กเข้าชักกำปั่นใหญ่ กำปั่นใหญ่ก็ติดไฟขึ้นด้วย แล้วกว้านสาย

มอกะแต่น้ำขึ้นจนน้ำซุด จะให้นำเรือลงร่อง ก็ไม่ออกจากที่

วันเดือน ๙ ขึ้น ๑๔ ค่ำเพลาเช้า ๕ โมงเศษ หมื่นมณเฑียรพิทักษ์

าแจ้งว่า น้ำวันเดือน ๙ ขึ้น ๑๓ ค่ำ ขึ้น ๑๒ นิ้ว น้ำที่ร่อง

ภูก ๐ ๑ ๑ ๖ | ที่กำปั่นติดภูก ๐ ๗ ๑ ๖ |

วันเดือน ๙ ขึ้น ๑๕ ค่ำเพลาเช้า ๔ โมงเศษ หมื่นสิทธิแสนยารักษ์

นมาแจ้งว่า น้ำวันเดือน ๙ ขึ้น ๑๔ ค่ำ ขึ้น ๖ นิ้ว น้ำที่ร่อง

ภูก ๐ ๑๐ ๐ ๐ | ที่กำปั่นติดภูก ๐ ๘ ๐ ๐ |

วันเดือน ๙ แรม ๑ ค่ำเพลาเช้า ๔ โมงเศษ หมื่นอินทรเสนา

นมาแจ้งว่า น้ำวันเดือน ๙ ขึ้น ๑๕ ค่ำขึ้น ๕ นิ้ว น้ำที่ร่อง

ภูก ๐ ๑๐ ๐ ๕ | ที่กำปั่นติดภูก ๐ ๘ ๐ ๕ |

วันเดือน ๙ แรม ๒ ค่ำเพลาเช้า ๔ โมงเศษ ขุนประสิทธิราช

นมาแจ้งว่า น้ำวันเดือน ๙ แรม ๑ ค่ำ ขึ้น ๑๗ นิ้ว น้ำที่ร่อง

ภูก ๐ ๑๒ ๑ ๑๐ | ที่กำปั่นติดภูก ๐ ๘ ๑ ๑๐ | เรือออกจากที่ ๓ เส้น

วันเดือน ๘ แรม ๓ ค่ำเพลาเช้า ๕ โมงเศษ หมื่นราชายาลขึ้นมาแจ้งว่า น้ำวันเดือน ๘ แรม ๒ ค่ำชุด ๒๒ นิ้ว น้ำที่ร่อง

ฦก ๑๐ ศอก | ที่ถ่ายขึ้นติดฦก ๙ ศอก | เรือไม่ออกจากที่

วันเดือน ๘ แรม ๔ ค่ำเพลาเช้า ๔ โมงเศษ หมื่นมณเฑียรพิทักษ์มาแจ้งว่า น้ำวันเดือน ๘ แรม ๓ ค่ำขึ้น ๑ ศอก น้ำที่ร่อง

ฦก ๑๑ ศอก | ที่ถ่ายขึ้นติดฦก ๙ ศอก | เรือออกได้ ฯ

กระแสพระราชดำริห์

วัน ๓ เดือน ๘ ขึ้น ๑๒ ค่ำยังจอโทศก เพลาบ่าย ๓ โมง โปรดพระราชทานกระแสพระราชดำริห์ให้พญาพิพิพัฒน์โกษา พญาจุฬาราชมนตรี จดข้อรับสั่งออกมา

ด้วยทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ สั่งว่า ความฝรั่งครั้งนี้ควรเสนายดีจะได้ปฤกษาหาฤๅกัน ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ดำรัสไว้แล้วแต่ข้อค่าธรรมเนียมข้อเดียว ว่าจะเข้ามาขอให้ลด จะขอน้อยที่ไหน จะขอก็จะขอมาก ๆ เราจะยอมลดให้ตามใจดีฤๅจะไม่ยอมลดให้ดี เจ้าพญาพระคลังเปนเสนาบดีผู้ใหญ่กว่าเสนาบดีทั้งปวง แล้วก็เปนเจ้าพนักงานด้วย เจ้าพญาพระคลังกราบบังคมทูลพระกรุณาว่าเขาเข้ามาโดยทางไมตรีจะขอลดค่าธรรมเนียม จะขอแล้วเปนจะขอ

มากสักหน่อย เหมือนอย่างทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ครั้นจะไม่ลดให้ก็จะเสียทางไมตรีไป ถ้าลดลงให้แล้ว ต่อไปข้างน่าเถิงมาทว่าจะมีกำปั่นเข้ามาค้าขายก็เห็นจะไม่มากขึ้นสักขี่ลำหนักหนา คงจะมีเข้ามาค้าขายแต่กำปั่นสุรัตบุมไบ กับกำปั่นเมืองใหม่เข้ามาบรรทุกของคนอยู่ที่นี่สักลำหนึ่ง ๒ ลำ ความข้างฝ่ายกรุงเทพ ฯ ก็ยังเกี่ยวข้องอยู่ด้วยเขตรแดนเมืองกระ เราจะได้ยกขึ้นว่ากับเขาบ้าง ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ดำรัสว่ายังไม่ทรงเห็นด้วย จะทรงพระราชดำริหดูก่อน ถ้าลดให้จะมีคุณอย่างไร จะมีโทษอย่างไร ถ้าไม่ลดให้จะมีคุณอย่างไร จะมีโทษอย่างไร จึ่งโปรดเกล้า ฯ ทรงปฤกษาพระเจ้าน้องยาเธอ กรมขุนเดชอดิศร แลพญาศรีพิพัฒน์ พญาพิพัฒน์โกษา พญาจุฬาราชมนตรี จะเห็นอย่างไรบ้าง พระเจ้าน้องยาเธอ กรมขุนเดชอดิศร พญาศรีพิพัฒน์ พญาพิพัฒน์โกษา พญาจุฬาราชมนตรี กราบบังคมทูลพระกรุณาต้องคำกันว่า ไม่ชอบใจที่จะลดให้ ความจึ่งยังเปนแก่งแย่งกันอยู่ จึ่งทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ว่าราชการเปนการแผ่นดิน ต้องที่จะปฤกษาหาฤๅกัน พญาราชสุภาวดี พญาสุรเสนา พญาเพชรพิไชย แลข้าราชการผู้น้อยนอกกว่านี้ที่เสนาบดีเคยใช้สรอย เห็นว่าผู้ใดมีสติปัญญาก็ควรจะเอาเข้ามาเปนที่ปฤกษาด้วย การครั้งนี้ก็เปนการฝรั่ง สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้ากรมขุนอิศเรศรังสรรค์ ทราบอย่างธรรมเนียมฝรั่งมาก ควรจะเอาเข้าที่ปฤกษาใหญ่ได้ ก็แต่ว่าติดประจำขึ้นอยู่ที่เมืองสมุทปราการ

ขุนไวยวรนารถเล่าก็เปนคนสันทัดหนักในอย่างธรรมเนียมฝรั่ง ก็ลงไปรักษาเมืองสมุทปราการอยู่ แต่ทว่าเห็นจะได้พูดจาปฤกษาหาฤๅกับเจ้าพญาพระคลังแล้ว ก็จะเห็นถูกต้องกันกับเจ้าพญาพระคลัง ยังแต่พญาอุไทยธรรมราช ก็เปนบุตรเจ้าพญานครศรีธรรมราชอายุก็เปนผู้ใหญ่อยู่ข้างแล้ว สารพัดจะรู้การครั้งเจ้าพญานครศรีธรรมราชเจรจากับฝรั่งทุกสิ่งทุกประการ ก็ต้องลงไปอยู่เมืองสมุทปราการ ให้พญาศรีพิพัฒน์แต่งคนดีมีสติปัญญาเข้าใจความ เชิญกระแสพระราชดำริห์ลงไปปฤกษา เจ้าฟ้ากรมขุนอิศเรศรังสรรค์ พญาอุไทยธรรมราชที่เมืองสมุทปราการ พญาสุรเสนาที่เมืองนครเขื่อนขันธ์ด้วย แลกระแสพระราชดำริห์โปรดเกล้า ฯ ให้เสนาบดีข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อยที่อยู่กรุงเทพ ฯ แลที่ลงไปรักษาราชการอยู่ณเมืองสมุทปราการ เมืองนครเขื่อนขันธ์ก็ดี ให้ประชุมกันปฤกษาหาฤๅจงพร้อมมูลปรองดองกันอย่าได้ถือทิฐิมานะแก่งแย่งให้เสียราชการไป ถ้าผู้ใดจะเห็นว่าให้ลดค่าธรรมเนียมดี ฤๅไม่ลดให้จะดี พวกที่เห็นว่าจะลดให้นั่นแลดีจะมีสักกี่คน ที่เห็นว่าไม่ลดให้นั่นแลดีจะมีสักกี่คน พวกที่เห็นว่าลดให้ดีนั้น ให้ตริกตรองการน่าการหลังดูจงรอบคอบ จะมีคุณอย่างไรบ้างจะมีโทษอย่างไรบ้าง ที่พวกเห็นว่าไม่ลดให้ดีนั้น ก็ให้ตริกตรองการน่าการหลังดูให้รอบคอบ จะมีคุณอย่างไรบ้าง จะมีโทษอย่างไรบ้างฉันใดสมณชีพราหมณ์ไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินจะได้อยู่เย็นเปนศุขนั้นและเปนอย่างดี ถ้าผู้ใดจะว่าเข้ามาว่าการอันนี้ใหญ่โตนักเหลือสติปัญญาสมควรแต่พระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวจะทรงพระราชดำริห์ ก็ให้

ตริกตรองดูเสียก่อนว่า ซึ่งเซมสับรุกเข้ามาพูดจาครั้งนี้ เจ้าวิลาศก็เปนเจ้าผู้หญิง จะคิดราชการให้เข้ามาพูดจาหาเหตุพาลวิวาทเถิงเพียงนี้ได้เจียวฤๅ ๆ จะเปนแต่ขุนนางเขาปฤกษาหาฤๅพร้อมกันให้เข้ามา ฤๅจะเปนการของเซมสับรุกรับธุระลูกค้าเข้ามาพูดจาขู่เล่นตามสบายใจดอกกระมัง ถ้าเห็นว่าเปนการของขุนนางเขาให้เข้ามา ก็จะต้องเปนการของขุนนางฝ่ายเราบ้าง ถ้าผู้ใดคิดเห็นการแล้วก็อย่าให้ทำคมในฝักไว้ ประหนึ่งว่าเกรงใจเจ้าเกรงใจนาย จึ่งไม่พูดให้แจ่มแจ้งตามใจของตัวเห็นของตัวรัก ถ้าคิดดังนี้ คนผู้นั้นถือน้ำพระพิพัฒน์สัจจา ก็นึกว่าเหมือนหนึ่งน้ำที่ตักไว้ กินเหมือนกันเถิด

วัน ๕ เดือน ๙ ขึ้น ๑๓ ค่ำปีจอโทศก เพลาบ่าย ๓ โมงเศษ โปรดพระราชทานกระแสพระราชดำริห์ให้พญาพิพัฒน์โกษา พญาจุฬาราชมนตรี จดข้อรับสั่งออกมา

เมื่อเซมสับรุกจะมาพูดจา จะถามว่าเซมสับรุกเข้ามาครั้งนี้จะทำทางไมตรีฤๅ เซมสับรุกจะพูดจาประการใดก็ตามใจเขาจะว่าไป ชอบเราจะว่าเมื่อศักราชฝรั่ง ๑๘๒๖ ปีจออัฐศก กปิตันบารนีเข้ามาขอทำหนังสือสัญญา ไทยก็ยอมให้ทำหนังสือสัญญา ด้วยเข้าใจว่าทำไมตรีกับชาติอังกฤษ ความข้อนี้เซมสับรุกว่ากับเราที่เมืองสมุทปราการว่าไมตรีที่ทำไว้ครั้งกปิตันบารนีเปนการของเจ้าเมืองมังกล่ากับกัมปนีดอกเมืองมังกล่าเปนเมืองน้อยอุปมาเหมือนหนึ่งเมืองนคร กรุงเทพฯ กับเมืองวิลาศเปนเมืองใหญ่ ชอบจะทำไมตรีกันตามเมืองใหญ่จึ่งจะดีเราก็ได้ว่า เซมสับรุกว่าดังนี้สมควรที่มีสติปัญญาเข้ามาพูดจาทางไมตรี

เราจะเล่าให้ฟัง เออเมื่อครั้งกปิตันบารนีเข้ามาพูดจาทางไมตรีครั้งนั้นก็ว่าตัวเปนขุนนางผู้ใหญ่สารพัดจะอวดอ้างไปต่าง ๆ ว่าเข้ามาแทนตัวเจ้าเมืองมั่งกล่า เราก็ได้ว่าเมืองมั่งกล่าเปนเมืองน้อย จะทำหนังสือสัญญาการบ้านการเมืองจะสิทธิ์ขาดได้แล้วฤๅ กปิตันบารนีจึงว่าเมืองวิลาศอยู่ไกล ฝ่ายข้างอินเดียเจ้าวิลาศได้มอบกับเจ้าเมืองมั่งกล่าเปนสิทธิ์ขาด เจ้าเมืองมั่งกล่าจะต้องการสิ่งไรก็เหมือนกับเจ้าวิลาศเหมือนกัน เราจึงได้ยอมทำหนังสือสัญญากับชาติอังกฤษ เซมสับรุกเข้ามาว่าดังนี้ ดูประหนึ่งว่ากปิตันบารนีเข้ามาพูดจาไว้แต่ก่อนนั้นฟังเอาไม่ได้ ให้ถามว่าเดียวนี้กปิตันบารนีอยู่ที่ไหน ถ้าบอกว่ากปิตันบารนียังอยู่ที่เมืองนั้น ก็ให้ว่าเซมสับรุกเข้ามาจะทำหนังสือสัญญาครั้งนี้ กรุงเทพ ฯ เมืองเดียวแต่มีเมืองขึ้นเมืองออกมาก จะรับทำหนังสือสัญญาทั้ง ๒ แยก ๓ แยกดังนี้ ยากที่จะรักษาความสัญญาทางไมตรี ให้เซมสับรุกกลับออกไปพาตัวกปิตันบารนีเข้ามาถอนหนังสือสัญญาเดิมเสียก่อน เราจึงจะยอมทำหนังสือสัญญาตามคำเซมสับรุกซึ่งว่าจะให้ดีด้วยกันนั้นได้ ถ้าบอกว่ากปิตันบารนีตายเสียแล้ว ก็ให้ว่าเซมสับรุกเข้ามาจะทำหนังสือสัญญาครั้งนี้ กรุงเทพ ฯ เมืองเดียว แต่มีเมืองขึ้นเมืองออกมาก จะรับทำหนังสือสัญญา ๒ แยก ๓ แยกดังนี้ ยากที่จะรักษาสัญญาทางไมตรี ให้เซมสับรุกกลับออกไปหาเจ้าเมืองมั่งกล่า ๆ ก็อยู่ในบังคับเมืองวิลาศ ให้เจ้าเมืองมั่งกล่ามีหนังสือแต่งคนเข้ามาถอนหนังสือสัญญาเดิมเสียก่อน เราจึงจะยอมทำหนังสือสัญญาตามคำเซมสับรุกซึ่งว่าจะให้ดีด้วยกันนั้นได้ ถ้าเซมสับรุกจะว่าไม่ถอนหนังสือสัญญาเดิม จะขอสัญญาเติมขึ้นอีกก็ให้

ว่าหนังสือสัญญาเดิมก็มากหลายข้ออยู่แล้ว จะมาเติมสัญญาขึ้นอีกยาก ที่จะรักษาได้ ถ้าจะว่าจะขอลดข้อสัญญาเดิมลง ก็ให้ว่าหนังสือสัญญาเดิมหลายข้อเปนความบ้านความเมืองแลการค้าขายติดต่อกัน จะลดข้อไหนเสียก็เห็นจะไม่ได้ จะมาทำหนังสือสัญญาเปนพูดจาไม่รู้แล้วอย่างนี้ หาสมควรที่จะเปนเมืองใหญ่ทั้ง ๒ ฝ่ายไม่ ถ้าจะว่าที่กรุงเทพ ฯ มีหนังสือออกไปถึงเจ้าเมืองมังกล่า ขอถอนหนังสือสัญญาข้อ ๑๓ เสียข้อหนึ่งนั้น เปนไรจึงถอนได้ ก็ให้ตอบว่าซึ่งถอนหนังสือสัญญาข้อ ๑๓ นั้น ด้วยพระบาทสมเด็จพระพุทธิเจ้าอยู่หัวทรงพระมหากรุณาโปรดเกล้า ๆ พระราชทานเมืองคืนให้กับพญาไทร หนังสือสัญญาข้อนี้จึงต้องถอนเสีย แล้วมิศบอนำได้มีหนังสือเปนพยานเข้ามาขอให้พญาไทรได้มาอยู่บ้านเมืองตามเดิม

ณวันเดือน ๘ ขึ้น ๑๔ ค่ำ เซอเซมสับรุกจะขึ้นมาณกรุง ๆ จัดเรือที่เมืองสมุทปราการส่ง เรือเซอเซมสับรุกนายคิดล่าม ขี่ลำยั่นเก๋งภั้งปิดทองยาว ๑๑ วา หลวงจงพยุหปลัดจางวางทหารขึ้นซ้ายเปนนายลำ

เรือกปิตันบรุก มิศเซนยอน ขี่ลำยั่นเก๋งภั้งปิดทองยาว ๑๐ วา หลวงยกรบัตรปลัดทหารขึ้นขวา เปนนายลำ

เรือมิศบราน นายทหาร ขี่ลำยั่นเก๋งภั้งยาว ๙ วา หลวงไกรธามาตย์ ปลัดกรมทหารขึ้นขวา เปนนายลำ

เรือพวกทหารสิปาย คนใช้ ขี่เรือแง่ทราย ๒ ลำ มีธงปักท้ายเรือทั้ง ๒ ลำ ปลัดกรมทหารขึ้นซ้าย เปนนายลำ

เรือพระอไภยพลรบ หลวงราชมาณู ขี่เรือลำยั่นเปนเรือข้องกันคนละลำ

เรือแซเมืองนครเขื่อนขันธ์ กรมการเปนนายลำ ป้องกันขึ้นมาส่งด้วย ๔ ลำ เข้ากันเปนฝรั่งตัวนาย ๔ ฝรั่งทหารสิปาย คนใช้ ๓๒ รวม ๓๖ ขึ้นมาทางคลองขุดใหม่ฟากตวันออก เถิงปากคลองออกแม่น้ำเจ้าเมืองกรมการเมืองนครเขื่อนขันธ์ ได้จัดกับเข้าของกินผลไม้ต่าง ๆ มาทักให้กินขึ้นมาตามทาง ครั้นมาถึงกรุง ฯ เซอเซมสับรุกขึ้นมาอยู่บนตึก ขุนนางที่ ๒ ที่ ๓ ที่ ๔ กับนายทหารสิปายอยู่ที่เรือนเครื่องไม้จากปลูกไว้รับ เซอเซมสับรุกอยู่ที่กรุง ฯ ได้มาคำนับท่านเสนาบดีพร้อมกันที่จวนเจ้าพญาพระคลังครั้ง ๑ ปราไสยกันโดยทางไมตรี ไม่ได้ว่าถ้อยความอันใด

จดหมายคำสนทนาในระหว่างเสนาบดีกับเซอเซมสับรุก

วันเดือน ๙ แรม ๓ ค่ำปีจอโทศก เพลาบ่าย ๔ โมงเศษ พร้อมกันณจวน ฯ พณ ฯ เซอเซมสับรุก กับที่ ๒ ที่ ๓ ที่ ๔ นายทหารขึ้นมาหา ฯ พณ ฯ

ฯ พณ ฯ ถามว่า เซอเซมสับรุกมาอยู่ที่กรุง ฯ ๓ คืนแล้ว อยู่ที่นี่กับอยู่ที่เมืองสมุทปราการใครจะสบายกว่ากัน

เซอเซมสับรุกว่า อยู่ที่นี่สบายกว่าอยู่ที่เมืองสมุทปราการ

ฯ พณ ฯ ว่า ท่านเสนาบดีทั้งปวงรู้ว่า เซอเซมสับรุกมาทางไกล ก็พร้อมกันมาต้อนรับด้วยความยินดี

เซอเซมสับรุกว่า ท่านเสนาบดีมีความยินดีกับเซอเซมสับรุก ๆ ดีใจนักหนา ขอให้ท่านเสนาบดีเปนมิตรไมตรีกันโดยแท้ โดยจริง

ท่านเสนาบดีตอบว่า เซอเชมสับรุกว่านี้ดีแล้ว

เซอเชมสับรุกให้เรียน ๆ พณ ๆ ว่า ๆ พณ ๆ ให้ขนมจีบกับทุเรียนไปนั้นมีความยินดีนัก

ๆ พณ ๆ ว่า เซอเชมสับรุกเคยกินแล้ว แต่มิศบรุกกับขุนนาง ๔ คนเปนคนมาแต่เมืองวิลาศใหม่ไม่เคยกิน จึงอุส่าห์หาไปให้กิน จะได้รู้จักรศทุเรียน

เซอเชมสับรุกกับขุนนางว่า ขนมจีบมีรศหนัก

ๆ พณ ๆ ว่า มีของสิ่งไรก็จะเอาไปให้ อย่าถือว่ามากว่าน้อยเลย

เซอเชมสับรุกก็ก้มลงคำนับ

ๆ พณ ๆ จึงว่า มาพบกันวันนี้เปนความชื่นชมยินดีต่อกัน เมื่อมีความสิ่งไร ก็ให้ทำหนังสือให้กับมิศตันบรุก มายื่นกับจมื่นไวยวรนารถ ๆ จะได้เอาความมาเรียน ๆ พณ ๆ แล้วว่าถ้าจะเขียนหนังสือมาให้ จะเขียนเปนอักษรอังกฤษไทยก็ไม่รู้ อักษรอังกฤษไม่ใคร่จะไว้ใจ จะแปลไม่เถิงความ ถ้าจะเขียนมาให้เปนอักษรไทยฉบับ ๑ อักษรอังกฤษฉบับ ๑

เซอเชมสับรุกว่า จะเขียนมาเปนอักษรไทยฉบับ ๑ อักษรอังกฤษฉบับ ๑ ถ้าถ้อยคำผิดพลั้งประการใดบ้าง ขอได้โปรดอย่าถือเลย แล้วเซอเชมสับรุกว่า ซึ่งเซอเชมสับรุกป่วยนั้นค่อยคลายขึ้นแล้ว แต่ยังหาสบายดีไม่ วันนี้ได้พบกับท่านเสนาบดีพร้อม มีความสบาย ความที่เจ็บป่วยคลายหายมากขึ้นกว่าเก่า แล้วเซอเชมสับรุกก็ลาไป

เซอเซมสับรุกกลับไปแล้ว ทำหนังสือมายื่นครั้งหนึ่ง ๔ ฉบับ ครั้งหนึ่ง ๒ ฉบับ ว่าด้วยจะทำสัญญาความ ๙ ข้อ ท่านเสนาบดีปฤกษาพร้อมกัน ทำหนังสือตอบให้ไป ๕ ฉบับ

ณวันเดือน ๙ แรม ๑๒ ค่ำปีจอโทศก กปีตันบรุกมิศเซนยอนมิศบรอน เอาหนังสือมาส่งให้หมื่นไวยวรนารถที่บ้าน ๔ ฉบับ

หนังสือเซอเซมสับรุก ถึงเจ้าพระยาพระคลัง

ฉบับที่ ๑

หนังสือของเซอเยียมสบรุก มาถึงเจ้าคุณเจ้าพญาพระคลังว่าที่สมุหพระกลาโหม ด้วยเซอเยียมสบรุกเห็นควรจะเรียนเจ้าคุณให้ทราบด้วยความปรารถนาอันให้เปนราชทูตเข้ามานั้นเปนเหตุประการใด หวังมิให้เปนเหตุสงไสยด้วยข้อความอันจะใคร่ปฤกษากัน แลครั้นปฤกษากันแล้วจะได้กราบทูลพระมหากระษัตริย์ณกรุงเทพฯ ศรีอยุทธยาให้ทรงทราบเพื่อพระองค์จะได้เห็นชอบด้วย เมื่อพระมหากระษัตริย์เจ้าเมืองอังกฤษตรัสสั่งให้เซอเยียมสบรุกเปนราชทูตมาในมหานครศรีอยุทธยานี้ ก็ตรัสสั่งให้กราบทูลพระองค์ ผู้เปนกระษัตริย์ในกรุงพระมหานครศรีอยุทธยาว่าท่านเจ้าเมืองอังกฤษมีจิตรผูกพันธมิตรไมตรีเปนสนิท หวังจะให้ความศุขแห่งเมืองทั้ง ๒ จำเริญขึ้นด้วยตั้งราชไมตรี และจะได้มีโอกาศไปมาหาสู่ค้าขายเปนสดวก ถ้าเปนคุณเปนประโยชน์พร้อมด้วยกันทั้ง ๒ ฝ่าย พระราชไมตรีจึงจำเริญนานได้ ถ้าเปนฝ่ายเดียวไม่น่าที่จะจำเริญได้ ถ้า

แต่งหนังสือสัญญาเปนไมตรี เล็งเอาแต่ประโยชน์ฝ่ายเดียวก็หาจำเริญไม่ ความข้อนี้เจ้าคุณทราบอยู่แล้ว เหตุดังนี้เซอเยียมสบรุก ขอเจ้าคุณได้กราบทูลพระเจ้าอยู่หัวให้ทราบใต้พระบาท ให้ทราบว่าเซอเยียมสบรุกเห็นแก่ราชการบ้านเมืองก็ดี เห็นชอบแก่น้ำใจตนก็ดี ก็ยังปราถนาจะแสวงหาประโยชน์แลความศุข ทั้งเมืองอังกฤษให้เสมอกัน เมื่อเซอเยียมสบรุกเข้ามาอาไศรยในกรุงเทพ ฯ ดังนี้แล้ว ปลงใจลงจะใคร่ให้เห็นจริงว่า เซอเยียมสบรุกได้คำนับนับถือ ในท่านผู้เปนเจ้าเมืองอังกฤษตามควรฉันใด จะใคร่นับถือในท่านผู้เปนกระษัตริย์ในกรุงเทพพระมหานครศรีอยุทธยาดุจเดียวกัน แลในการงานแลกิริยาทั้งปวงที่จะทำนั้น จะใคร่สำแดงให้ประจักษ์ว่า เมืองอังกฤษสัมพันธมิตรไมตรีต่อเจ้ากรุงเทพ ฯ ศรีอยุทธยาอันนี้ หวังจะให้ปรากฎด้วยกิริยาแลการทำ คือว่าสำแดงแต่ด้วยถ้อยคำเท่านั้น เซอเยียมสบรุกมิได้คิดเห็นว่าจะยังเกิดมีเหตุความประการใดที่จะขัดขวางห้ามไว้ เพื่อจะมิได้ทำหนังสือเปนพระราชไมตรี แลเปิดทางซื้อขายแก่กันให้สำเร็จกันด้วยดี แต่ทว่าถ้ามีข้อใดที่มิได้เห็นพร้อมใจกัน เซอเยียมสบรุกก็เชื่อใจว่าเจ้าคุณจะพิจารณาหาฤๅกันด้วยดี ปราศจากเหตุ อย่าให้เคืองใจได้ แลฝ่ายเซอเยียมสบรุกก็จะอุสาหกระทำเหมือนกัน ในการไมตรีแลการซื้อขายแก่กัน สิ่งใด ๆ ที่เปนคุณเปนประโยชน์ฝ่ายเมืองอังกฤษ ก็เปนคุณแลประโยชน์ฝ่ายเมืองไทย เปนอันหนึ่งอันเดียวกันจะแปลกกันก็หามิได้ บัดนี้เปน ๒๔ ปีมาแล้ว นับแต่เมชะ

เบอนี่ รับใช้แต่กัมปนีอันครองเมืองอินเดียเข้ามา แลได้แต่งหนังสือ สัญญาเปนราชไมตรีกัน คุณแลประโยชน์อันเกิดแต่ก่อนนั้น เปน ปรากฎอยู่แล้วทั้ง ๒ ฝ่าย ถ้าหนังสือนั้นไม่มีแล้ว ก็ขาดจากประโยชน์ ทั้ง ๒ ฝ่ายเหมือนกัน ครั้นการปรากฎอยู่ดังนี้ ก็เปนเหตุที่จะให้มีใจ ปราถนาทั้ง ๒ ฝ่าย หวังจะคิดอ่านตั้งพระราชไมตรีให้ยิ่งแม่นมั่นคง จำเริญไว้เปนอันมาก จะไก้ถอยน้อยลงขาดไปนั้นหามิได้ เมื่อการ เปนดังนี้เซอเยียมสบรุกยังซ้ำมาว่า ในการที่จะปฤกษาหาฤากันครั้งนี้ ต้องเห็นแต่ความที่จะเปนคุณแลประโยชน์แก่เมืองทั้ง ๒ ฝ่าย เซอเยียม สบรุกได้ว่าในข้อนี้เจ้าคุณจะเห็นพร้อมด้วย อนึ่งเซอเยียมสบรุกเห็นว่า เรื่องความเปนข้อ ๆ ลำดับที่จะใคร่กล่าวนั้น ครั้นเข้าใจแล้วจะเปนที่ชอบ จะได้เห็นว่าน่าที่จะให้ราชไมตรี อันตั้งอยู่กับกัมปนีอันครองเมืองอินเดีย ให้ยั่งยืนดี เปนเหตุที่จะป้องกันกรุงเทพ ฯ ศรีอยุทธยาให้ปราศจากไภย แลให้บ้านเมืองจำเริญความศุขเปนอันมากแล้ว การซื้อขายกับพวก อังกฤษ จะเปนประโยชน์แก่เมืองไทยยิ่งมากกว่าทุกวันนี้ อนึ่งซึ่ง จะทิ้งทำลายหนังสือสัญญาอันแต่งไว้ในจุลศักราช ๑๑๘๙ ปี คฤศตศัก ราช ๑๘๒๗ นั้นก็หามิได้ แต่ว่าจะใคร่ให้สัญญานั้นยิ่งแม่นมั่นคงไปอัน จะคิดแปลงเปลี่ยนนั้นเปนแต่คำว่า ด้วยการซื้อการขาย อันมีอยู่ที่ปลาย หนังสือสัญญานั้น แลเซอเยียมสบรุกนึกเห็นว่าคำนั้นจะเปลี่ยนแปลง ได้บ้าง แล้วก็ยังไว้ใจว่าเมื่อเจ้าคุณพิจารณาดูแล้ว เจ้าคุณยังจะเห็น ว่าที่จะเปลี่ยนนั้น ก็จะเปนอาณาประโยชน์แก่ราชสมบัติ แห่งพระ มหากระษัตริย์ในกรุงเทพพระมหานครศรีอยุทธยา แลจะเปนที่ชอบพระ

ไทยแก่พระองค์ เพราะว่าซึ่งพระองค์ปลงพระไทยแสวงหาคุณ แล ประโยชน์ของคนทั้งปวงจะได้บำรุงความศุขให้ทั่ว ความนี้ฤๅเลื่องไป รู้เถิงประเทศใกล้แลไกล เถิงกระนั้นถ้ากระษัตริย์ทั้ง ๒ ฝ่าย จะตั้ง แต่งหนังสือสัญญาเปนฉบับสำแดงราชไมตรีต่อกัน ว่าด้วยความอันสม ควรแก่กระษัตริย์ผู้เปนใหญ่ ถ้ากระทำได้ดังนี้ควร เมื่อยังมิได้ว่าการ ซื้อการขาย เจ้าคุณมิเห็นควรด้วยฤๅ หนังสือสัญญาอย่างว่ามานี้ดู เปนลักษณสำคัญต้องด้วยพระเกียรติยศแห่งกระษัตริย์ทั้ง ๒ ฝ่าย เห็น ว่าจะเปนที่ชอบแก่ท่านผู้ครองเมืองไทย ทั้งผู้ครองในเมืองอังกฤษ ใน ข้อนี้เซอเยียมสบรุกจะสงสัยก็หามิได้ แล้วจะว่าด้วยการซื้อการขาย ข้อนั้น จึ่งจะค่อยคิดค่อยว่าต่อภายหลัง อันจะตกลงกันนั้นจะได้ถูก ต้องกันตลอดไป ครั้นเซอเยียมสบรุกสำแดงความแก่เจ้าคุณดังนี้ ก็ยัง คอยทคอยทางจะได้แก้ไขต่อไป และจะแต่งร่างคำสัญญานั้น จะได้ส่ง ให้เจ้าคุณพิจารณาตริกตรองในที่ประชุมเสนาบดีผู้ใหญ่ ในกรุงเทพ พระมหานครศรีอยุทธยาเปน ๓ ประการ คือว่าหนังสือสัญญาปลูกตั้ง พระราชไมตรีเปนอันสนิทติเลิศ ตามซึ่งชอบแก่ท่านผู้เปนกระษัตริย์ ครองเมืองอังกฤษฝ่ายข้างหนึ่ง แลซึ่งชอบแก่ท่านผู้เปนกระษัตริย์ ครองกรุงเทพ ฯ ฝ่ายข้างหนึ่งนั้นประการหนึ่ง อนึ่งจะแปลกเปลี่ยนคำ ที่ว่าด้วยทางอันจะซื้อจะขายอันเปนคำเบ็ดเสร็จติดตามหนังสือ ด้วยมหา กระษัตริย์ณกรุงเทพ ฯ ฝ่ายหนึ่ง แลกัมปนีที่ครองเมืองอินเดียฝ่ายหนึ่ง แต่งไว้ในปี ๑๘๒๗ ตามคฤศตศักราช จุลศักราช ๑๑๘๙ ปีนั้นประการ หนึ่ง แต่ว่าเซอเยียมสบรุกยังไว้ใจว่า การนี้จะได้เถิงที่สำเร็จด้วยดี

จะได้เปนคุณแลประโยชน์แก่เมืองทั้ง ๒ เมือง และจะได้เปนเกียรติยศแก่กระษัตริย์ทั้ง ๒ เปนอันมาก เซอเยียมสบรุกจึงขอเจ้าคุณดำริห์ตริตรองความตามสมควร แลขอคำนับเจ้าคุณตามสัตยานุสัตย์ ในทางไมตรีเปนอันดี หนังสือมาณวัน ฯ

หนังสือเซอเชมสับรุก ถึงเจ้าพระยาพระคลัง

ฉบับที่ ๒

ในหนังสือฉบับก่อนที่เซอเยียมสบรุกส่งฝากแก่เจ้าคุณ เจ้าพญาพระคลัง แลเซอเยียมสบรุกได้กล่าวไว้แล้วว่า ถ้าเห็นแก่การรักษาเขตรแดนกันก็ดี แลการซื้อการขายกันก็ดี สิ่งใด ๆ ที่จะเปนคุณแลประโยชน์ฝ่ายข้างหนึ่ง สิ่งนั้นคงเปนคุณแลประโยชน์พร้อมกันทั้ง ๒ ฝ่าย จะแตกกันแปลกกันก็หามิได้

บัดนี้เซอเยียมสบรุกจะวิตถารสำแดงด้วยการอื่นหน่อยหนึ่งให้เจ้าคุณทราบ เมื่อการศึกพม่ากับอังกฤษสงบเสร็จกันแล้ว เขตรแดนอังกฤษแผ่มาต่อเขตรแดนณกรุง ฯ เหตุดังนี้ต้องทำหนังสือสัญญากัน เพื่อมิให้เกิดเหตุวิวาททุ่มเถียงกันได้ เมชะเบอนี จึงรับใช้แก่กัมปนีที่ครองเมืองอินเดีย ฝ่ายข้างอังกฤษเข้ามาในกรุงเทพมหานครศรีอยุทธยาช่วยแต่งหนังสือนั้น ๆ ยอมรับว่า กรุงพระมหานครเปนเมืองใหญ่มิได้ขึ้นแก่ประเทศใด แล้วว่าให้ระงับดับความอันเปนเหตุเคืองกันกับพวกมลายู ข้างเมืองไทรเมืองตานีเมืองกลันตันเปนต้น แล้ว

จำเดิมแต่นั้นมา พวกไทยได้เห็นรู้ว่า พวกอังกฤษที่ต่อแดนกันประพฤติเปนอันสมควรด้วยไมตรี มิได้วุ่นวายปองร้ายเหมือนพม่าแต่ก่อน ครั้งนี้เปน ๒๔ ปี้มาแล้วทางไมตรีได้จำเริญมา มิได้เกิดเหตุวิวาทกันด้วยแดนต่อแดน เมื่อก่อนพวกพม่าเคยยกล่วงเข้ามารบชิงไชยกัน คราวหลังนี้สงบดี อันจะได้เปนความกันกับขุนนางอังกฤษในเมืองสิงหบุรีนั้นหามิได้ แล้วขาดจากไมตรีกันเพราะความนั้นแค้นคิดปองร้ายกันก็มิได้เปน แต่พวกอังกฤษยังได้ช่วยให้อาณาจักรข้างกรุงพระมหานครยิ่งแม่นอยู่ในเมืองไทร แล้วครั้นเกิดการขบถโกลาหลในพวกมลายูแห่งใด ๆ อังกฤษก็ได้ป้องกันไว้มิให้เกิดไภยต่อมหากระษัตริย์กรุงเทพ ฯ นั้นได้ ตั้งแต่ทำหนังสือสัญญาขอเปนทางพระราชไมตรีต่อกัน แลหนังสือว่าด้วยการซื้อขายกันในคฤศตศักราช ๑๘๒๗ ปี้ ตลอดมาจนวันนี้เปน ๒๔ ปี้ ก็ำปั่นณกรุงเทพพระมหานครจะออกไปค้าขาย แลทอดอยู่ณเมืองสิงหบุรีนั้นแลเมืองใด ๆ แขวงใดตำบลใดก็ดี อันอยู่ในบังคับของเจ้าเมืองอังกฤษนั้นไม่ขัดไม่ข้องสิ่งใด ๆ แลประโยชน์อันเกิดเพื่อหนังสือสัญญาเปนปรากฎอยู่แล้ว แลบัดนี้พวกอังกฤษจึ่งได้ถือไมตรีอันซื่อสัจ จึ่งขออย่าให้การฝ่ายอังกฤษเสียประโยชน์นั้นไป เพราะผู้ใดมิได้ถือคำสัญญาที่ทำไว้ในปี้ ๑๘๒๗ หนังสือสัญญานั้นได้เปนคุณแลประโยชน์ ณกรุงเทพพระมหานครเปน ๓ ประการ คือ ให้ปราศจากการศึกสงคราม ๑ ให้ปราศจากข้าศึกแต่ประเทศเมืองอื่น ๑ แลการซื้อขายได้จำเริญขึ้นเปนอันดี ๑ เปน ๓ ประการด้วยกัน เมืองทั้ง ๒ ฝ่ายเปนสัมพันธมิตรไมตรี มิได้เคืองกันเปนช้านานมาแล้ว ถ้าจะขาดกันห่างกัน เดียวนี้

เถิงจะมิเปนเหตุน่ากลัวไภย ก็ยังจะเปนเหตุให้สงไสยน้อยใจแก่คนทั้งปวง แต่ทว่าถ้าได้เอาหนังสือสัญญามาตั้งขึ้นใหม่ สำแดงว่าท่านผู้เปนกระษัตริย์ครองเมืองอังกฤษ แลท่านผู้เปนกระษัตริย์ครองขัณฑเสมาณกรุงเทพพระมหานคร ยังทรงพระไทยถือพระราชไมตรีสนิทคิดเห็นว่าอันนี้จะมีคุณแลประโยชน์แก่เมืองทั้ง ๒ เมืองยิ่งมาก แลพระเกียรติยศแห่งกระษัตริย์ทั้ง ๒ ฝ่ายจะยืนแม่นมั่นยิ่งใหญ่ ครั้นพิจารณาดูเหตุการดังนี้แล้ว เซอเยิมสบรุกก็เห็นเปนแน่ว่า การอันจะเปนประโยชน์แก่เมืองไทย ก็เปนประโยชน์แก่เมืองอังกฤษ แลซึ่งเปนประโยชน์แก่เมืองอังกฤษก็เปนประโยชน์แก่เมืองไทย ด้วยเปนอันหนึ่งอันเดียวกัน ถ้าจะแยกกันให้แปลกกันเปนไม่ดีกลับเปนร้ายไป

ฝ่ายท่านผู้เปนเสนาบดีทั้งหลายในกรุงเทพพระมหานครอันนี้ ท่านจะได้มีน้ำใจปราถนาจะทำลายทางสัมพันธมิตรไมตรีอันได้จำเริญเนิ่นนานมาแล้วดังนี้ได้ฤๅ ฝ่ายเมืองอังกฤษก็เปนเมืองใหญ่แต่มิได้ปราถนาสิ่งใด ๆ เว้นแต่ที่ควรแก่ทางธรรม ทางอันให้เปนประโยชน์ด้วยกันทั้ง ๒ ฝ่าย เสนาบดีทั้งหลายณกรุง ฯ จะห้ามได้ฤๅ ฝ่ายท่านเจ้าคุณเจ้าพญาพระคลังท่านประกอบด้วยใจอารีรักที่ชอบธรรม จึงมิได้กลัวสิ่งใด อันนี้ก็ย่อมแจ้งอยู่กับใจเซอเยิมสบรุกแล้ว แล้วท่านผู้เปนมหากระษัตริย์ณกรุงเทพพระมหานคร ทรงพระไทยประกอบด้วยพระมหากรุณาอันมหาประเสริฐ ความอันนี้เลื่องฦๅไปทั่วทั้งโลกแล้ว เซอเยิมสบรุกเข้าใจว่าควรท่านผู้เปนเสนาบดีที่อยู่ใต้ฝ่าพระบาทนั้น จะได้มีน้ำใจเปนเหมือนกัน ถ้าเกิดความเนื่อง ๆ ทุกปีด้วยการซื้อขายก็ต้องเอาเปนธุระ

ปฤกษาหาฤๅกันเนือง ๆ เหมือนกัน เปนการลำบากเปนต่าง ๆ เปนอันมาก แต่เดี๋ยวนี้จะจัดแจงหมดคราวเดียว ให้เสร็จกันด้วยดีได้จะให้ง่ายกว่าเมืองทั้ง ๒ แล้ว จะเปนเหตุให้ราชไมตรีฝ่ายกระษัตริย์ทั้ง ๒ จำเริญยิ่งสนิทดี อันนี้คงประจักษ์แจ้งแก่เจ้าคุณ หนังสือสัญญาเปนพระราชไมตรี แลคำสัญญาที่จะว่าด้วยการซื้อการขายแก่กัน ที่เซอเยียมสบรุกจะใคร่ส่งฝากให้ท่านเสนาบดีทั้งหลายพิจารณาตริกตรองดูนั้น จะทำให้กรุงเทพพระมหานครศรีอยุทธยาเปนไมตรีสนิทกันกับเจ้ากรุงอังกฤษ ด้วยมีพาหนะนั้นมาก อาไศรยแต่ที่ชอบธรรม จะได้จำเริญสุขสวัสดีปราศจากไภยเปนเนืองนิจ

หนังสือเซอเชมสับรุก ถึงเจ้าพระยาพระคลัง

ฉบับที่ ๓

ในหนังสือฉบับก่อน เซอเชมสับรุกได้ว่าด้วยข้อความ ๓ ประการ ประการหนึ่งแลที่ ๒ นั้นว่าด้วยหนังสือสัญญาราชไมตรี แลหนังสือสัญญาด้วยการซื้อการขาย เซอเยียมสบรุกนึกเห็นว่า จะจัดแจงข้อความในหนังสือทั้ง ๒ ใบได้ ให้เปนที่ชอบแก่เจ้าคุณเจ้าพญาพระคลัง แลชอบแก่เสนาบดีทั้งหลาย ที่อยู่ใต้พระบาทพระพุทธิเจ้าอยู่หัวณกรุงเทพพระมหานคร

ที่นี้เซอเยียมสบรุกจะใคร่ว่าด้วยเหตุอันให้เข้ามาคิดความกันครั้งนี้หน่อยหนึ่ง หวังจะให้สำเร็จกันด้วยดี ครั้นแต่งหนังสือสัญญาแล้วในคฤศตศักราช ๑๘๒๗ ปี ต่อภายหลัง ฝ่ายผู้มหากระษัตริย์ในเมืองอังกฤษที่ล่วงเสียแล้วนั้น ท่านพิจารณาดูซึ่งจะเปนประโยชน์แก่บ้านเมืองแลเห็นแก่กำลังที่ให้กัมปนีที่ครองเมืองอินเดีย จึ่งประกาศอนุญาตให้ใคร ๆ ผู้ใดที่อยู่ใต้บังคับ ก็เห็นประจักษว่าคำสัญญานั้น จะได้เปนประโยชน์แก่เมืองไทยตามที่ควรก็หามิได้ จะเปนประโยชน์แก่เมืองอังกฤษตามที่ควรก็หาไม่เหมือนกัน แล้วถ้าทำหนังสือสัญญาขึ้นใหม่ก็จะเล็งเอาการซึ่งจะเปนประโยชน์ใหญ่ ในการซื้อขายกันเปนคุณทั้ง ๒ ฝ่าย แลจะเปนอันสมด้วยพระเกียรติยศแห่งกระษัตริย์ทั้ง ๒ พระองค์ เซอเยียมสบรุกเห็นว่า ถ้าทำได้ดังนี้จึ่งจะเปนที่ชอบ เปนการประกอบด้วยคุณแลประโยชน์แก่กรุงเทพพระมหานครศรีอยุทธยา แลแก่เมืองอังกฤษเหมือนกัน มิได้ขัดข้องประการใด จะให้สัมพันธมิตรไมตรีแก่กันเท่าเสมอกัน เปนที่ไว้เนื้อเชื่อใจได้ เซอเยียมสบรุกยังจะใคร่ว่าซ้ำให้แน่ว่า อันขุนนางฝ่ายข้างอังกฤษจะได้กินแหนงสงไสยต่อขุนนางฝ่ายข้างกรุงเทพ ฯ นั้นหามิได้เลย ความที่ว่ามานี้ ครั้นจะรวบรวมเข้าเปน ๓ ประการ คือว่า ที่จะทำเหมือนอย่างกำหนดไว้นี้ เปนอันสมด้วยพระเกียรติยศแห่งมหากระษัตริย์ในกรุงนั้น ประการหนึ่งจะเปนความจำเริญความสุขสำราญแก่เมืองทั้ง ๒ เมืองนั้น ประการหนึ่งเจ้ากรุงอังกฤษ ถ้ามีใจปราถนาไปค้าขายในประเทศอินเดีย ประเทศจีน แลประเทศอื่น ๆ ฝ่ายทิศตวันออกให้ไปได้ ครั้นการเปนดังนี้แล้ว ก็เห็น

เปนควรแก่เสนาบดีในเมืองอังกฤษ จะปลงใจลงรักษาซึ่งประโยชน์ของคนทั้งปวง ที่จะได้มาค้าขายตามหนังสือที่เมซะเบอนีจัดแต่งไว้ แต่ว่าครั้งนั้นพวกจีนประทุษฐร้ายต่อผู้คนแลต่อการซื้อขายข้างอังกฤษจึงเกิดการศึกสงคราม พวกขุนนางอังกฤษเปนภาระธุระมาก เหตุดังนี้นับแต่คฤศตศักราช ๑๘๔๐ ปี เมื่อยังเกิดเหตุผิดคำสัญญาประการใด พวกขุนนางอังกฤษมิได้มาเรียนท่านผู้เปนเสนาบดีในกรุง ฯ อันข้อผิดนั้นข้อใด ก็เห็นว่าพระเจ้าอยู่หัวมิได้ทราบ มิได้เห็นชอบด้วยสักสิ่ง ก็เห็นว่าท่านผู้เปนเสนาบดีทั้งหลายมิได้เห็นชอบด้วย อันขุนนางฝ่ายเมืองไทยจะมิถือตามคำสัญญาให้ครบดีนั้น ข้อนี้จะเปนที่สงไสยแก่ขุนนางฝ่ายเมืองอังกฤษก็หามิได้ แต่ว่าครั้นพวกอังกฤษตั้งใจซื่อตรงพิจารณาดูในคำสัญญาที่เมซะเบอนีช่วยแต่งนั้น จะทำให้ได้ประโยชน์ในการซื้อขายแก่กัน ฝ่ายเมืองไทยแลเมืองอังกฤษให้ใหญ่ขึ้นมากกว่าทุกวันนี้ประการหนึ่ง เปน ๓ ประการด้วยกัน

เซอเยียมสบรุก ขอคำนับเจ้าคุณเจ้าพญาพระคลัง ตามทางไมตรีเปนอันสนิท มาณวัน ฯ

หนังสือเซอเชมสบรุก ถึงเจ้าพระยาพระคลัง
ฉบับที่ ๔

หนังสือ เซอเยียมสบรุก กราบเรียนมายังเจ้าคุณเจ้าพญาพระคลัง

ด้วยว่าเมื่อเซอเยี่ยมสบรุก เอาร่างหนังสือสัญญานี้ ส่งให้เจ้าคุณพิจารณาดูนั้น เซอเยี่ยมสบรุกยังจะใคร่ว่าซ้ำอีกว่า ฝ่ายขุนนางข้างอังกฤษเมื่อจะหาฤาปฤกษาความนี้ มิอยากทำสิ่งอันใด เว้นแต่ทำได้ด้วยทางอันควรจะบำรุงราชไมตรีให้จำเริญไว้กับเมืองทั้ง ๒ ถ้าได้บำรุงรักษาราชไมตรีให้ยิ่งแม่นมั่นคง แลจัดแจงทางซื้อขายแก่กันให้ยิ่งง่ายมีประโยชน์ยิ่งมากทั้ง ๒ เมือง การนี้สิ่งเดียวถูกต้องกันกับกระแสรับสั่งอันเซอเยี่ยมสบรุกได้รับแต่เจ้ากรุงอังกฤษนั้น จะได้ว่ากล่าวสิ่งใด ๆ เกินจากเจ้ากรุงอังกฤษก็หามิได้ ถ้าผู้ใดมาว่าอย่างอื่น ผู้นั้นเปนแต่ล้วนคนใจพาลเปนศัตรูต่อเมืองทั้ง ๒ เซอเยี่ยมสบรุกไว้ใจว่าท่านผู้เปนเสนาบดีในกรุงเทพ ฯ เห็นจะไม่ฟังคำแต่ข้างเดียวเลย ยังเหลือแต่จะว่าถ้าในร่างหนังสือสัญญาข้อใด ๆ อันมิได้เข้าใจโดยแท้ เปนเหตุที่สงไสยอยู่ เซอเยี่ยมสบรุกจะแก้ไขให้แจ้ง แล้วถ้าเห็นชอบดี จะเอาคำแก้นั้นมาเขียนลงกำกับในหนังสือสัญญาไว้ให้สิ้นสงไสยก็ได้ แล้วเพื่อจะได้เข้าใจง่าย ควรที่จะหมายไว้ว่า หนังสือสัญญาที่ทำไว้ในคฤศตศักราช ๑๘๒๖ ปีมิได้เสีย แต่ว่าข้อ ๖ กับข้อ ๑๐ ในหนังสือนั้นทำให้ยึดยาวหน่อยหนึ่งในหนังสือใหม่ แลข้อ ๗ กับข้อ ๙ ในหนังสือก่อน ๒ ข้อเท่านั้น เปนเหตุจะยกขึ้นว่าใหม่ ข้อ ๗ ในหนังสือที่เมชะเบอนีทำไว้นั้นว่า ถ้าขุนนางในกรุง ฯ มิชอบใจ ให้คนอังกฤษคนใดที่อยู่ในเมืองไทยให้ไปจากเมืองให้พ้นก็ได้ แล้วถ้าขุนนางข้างอังกฤษมิชอบใจ จะให้คนไทยอยู่ในแดนอังกฤษ จึงให้ไปจากแดนนี้ให้พ้นก็ได้ ข้อนี้ก็เลิกเสีย เอาข้อ ๒ ในหนังสือใหม่มาใช้แทน ข้อนี้ว่าอันคนอังกฤษ

จะได้ ที่อยู่ในเมืองไทย แลคนไทยจะได้ ที่อยู่ในแดนอังกฤษก็ควร แล ครั้นว่าเมืองไทยก็ดี เมืองอังกฤษก็ดี ก็เล็งเอาความว่าจะได้ ที่อยู่ใน หัวเมือง ในเมืองขึ้นทั้ง ๒ ฝ่ายเหมือนกันตลอดไป ครั้นว่าที่อยู่ก็เข้าใจ ว่าที่ดิน พอที่ปลูกโรงปลูกเรือนก่อตึกก็พออยู่แลทำการสบาย อันท่าน ผู้ครองกรุงเทพ ฯ จะกำหนดที่ดินสำหรับคนอังกฤษแลคนอื่น แต่ประเทศ ยุโรปจะอยู่ แลที่จะได้ฝังศพเข้าด้วยการนี้ เซอเยิยมสบรุกเห็นว่าจะทรง พระกรุณากระทำได้ด้วย ที่อันพระองค์จะทรงกำหนดไว้นั้น ให้คนอังกฤษ เช่าตามราคาอันควรแก่ธรรมเปนหลายปีตามที่จะตกลงกันได้ ฤๅถ้าจะ ให้ซื้อก็ซื้อเอาพอจะปลูกร้านโรงแลเรือน ตามแต่จะต้องการ ฝ่ายคน ไทยในแดนอังกฤษเล่า ถ้าจะซื้อที่ดินก็ดี จะเช่าเอาก็ดี ไม่มีอันใดจะ ขัดขวางสิ่งใดหามิได้เลย อันคนอังกฤษจะซื้อไร่นาแลที่ดินมากเกินไป จากที่ว่ามานี้นั้นก็มิได้ห้าม ว่าแต่ที่กำหนดไว้แล้วเท่านั้น ครั้นดูข้อ ๙ ในหนังสือที่เมฆะเบอนีแต่งไว้ว่า เมื่อเรือพ่อค้าข้างอังกฤษลำใดมาเถิง ที่จอดแล้ว นายเรือลำนั้นจะมาให้การแก่เจ้าเมืองกรมการแลผู้ได้รักษา เมืองที่จอดนั้นให้ทราบ แต่ว่าในข้อ ๒ หนังสือใหม่ก็ว่า พ่อค้านั้นจะ ค้าขายฤๅจะไม่ค้าขายสุดแต่พ่อค้านั้นเห็นชอบแก่ตนเอง เมื่อเซอเยิยม สบรุกได้ไว้เนื้อเชื่อใจในเจ้าคุณเจ้าพญาพระคลัง เสนาบดีทั้งหลายฝ่าย กรุงเทพ พระมหานครเปนอันดี

ร่างหนังสือสัญญาเซอเชมสับรุกส่งให้เจ้าพระยาพระคลัง

ท่านผู้เปนกระษัตริย์ครองเมืองอังกฤษ คือว่า เครตบริตันแลอีรลันด์ อันเข้ากันเปนเมืองใหญ่แห่งหนึ่ง แลยังครองเมืองฮินดูสถานนั้นฝ่ายข้างหนึ่ง กับท่านผู้เปนอธิปไตยครองราชสมบัติในมหานครศรีอยุทธยาฝ่ายข้างหนึ่ง ตั้งพระไทยพร้อมประสงค์จะระงับดับเหตุอันมิได้เข้าใจเถิงกันด้วยคืออย่าให้สูญปรารภ แล้วรักษาบ้านเมืองทั้ง ๒ ฝ่ายให้เปนศุขสำราญ จึ่งปลงพระไทยตั้งแต่งหนังสือสัญญากันเปน ๙ ประการดังนี้ คือ

ข้อ ๑ ตั้งแต่นี้ไปจะได้ความศุขสำราญ แลราชมิตรไมตรีจำเริญไว้แก่เมืองทั้ง ๒ ตรายเท่ากัลปาวสาน ที่สัญญาดังนี้ คือกระษัตริย์ผู้ครองเมืองเครตบริตัน เมืองอีรลันด์ แลเมืองฮินดูสถานฝ่ายข้างหนึ่ง แลท่านผู้เปนอธิปไตยครองราชสมบัติมไหสวรรย์ในมหานครศรีอยุทธยาฝ่ายข้างหนึ่ง แลราชวงษ์สืบ ๆ กันไปเบื้องน่าควรจะถือตามกันทั้ง ๒ ฝ่าย

ข้อ ๒ ฝ่ายคนอันอยู่ใต้บังคับอังกฤษยอมจะให้มาแลมีที่อยู่แลค้าขายในเมืองไทย แลหัวเมืองที่เปนขอบขัณฑเสมาแห่งท่านผู้ครองกรุงเทพ ฯ แล้วพวกประเทศอื่น ๆ ได้คุณแลโอกาศในการซื้อขายแลการอื่น ๆ เปนคุณประการใด จะได้แก่คนอันอยู่ใต้บังคับอังกฤษเหมือนกัน อนึ่งถ้าคนอันอยู่ใต้บังคับกรุงเทพ ฯ จะไปมีที่อยู่ค้าขายในแดนอังกฤษทั่วเขตรแดนก็ยอมให้ทำได้ แล้วคนประเทศอื่น ๆ ได้

คุณแลโอกาศในการซื้อขายแลการอื่น เปนคุณประการใด ก็จะได้แก่คนไทยเหล่านั้นเหมือนกัน

ข้อ ๓ ฝ่ายท่านผู้เปนกระษัตริย์ครองกรุงเทพ ฯ พระองค์สัญญาไว้ว่า ถ้าผู้ใดถือสาสนาแห่งพระเยซูคฤสต์แลได้นมัสการตามพระสาสนานั้น ในแว่นแคว้นแห่งเมืองที่พระองค์ทรงครองอยู่ พระองค์อนุญาตให้ทำได้มิได้ขัด แล้วพระองค์จะประทานให้มีที่อันควรจะฝังศพของคนที่ถือดังนั้น อนึ่งฝ่ายท่านผู้เปนกระษัตริย์ครองเมืองอังกฤษก็สัญญาว่า ถ้าคนถือพระพุทธสาสนาในแดนเมืองอังกฤษ คนเหล่านั้นจะได้นมัสการตามลัทธิของตนไม่ขัดสิ่งใด แล้วจะประทานให้มีที่จะฝังที่จะเผาศพของคนถือพระพุทธสาสนาเปนอันสมควร

ข้อ ๔ ท่านผู้เปนอธิปไตยครองเมืองเครตบริตันเมืองอิรลันด์ แลเมืองฮินดูสถานฝ่ายข้างหนึ่ง แลท่านผู้เปนกระษัตริย์ครองกรุงเทพ ฯ ฝ่ายข้างหนึ่ง ยังปลงพระไทยพร้อมกันจะตั้งคำสัญญาอีกฉบับหนึ่งว่าด้วยทางค้าขายแก่กัน ปรารภจะให้การนี้มีประโยชน์ยิ่งมากขึ้นแก่เมืองทั้ง ๒

ข้อ ๕ ฝ่ายท่านผู้เปนกระษัตริย์ครองเมืองเครตบริตันเมืองอิรลันด์แลเมืองฮินดูสถาน ท่านสัญญาไว้ว่าตั้งแต่นี้ไปภายน่า ถ้าคนที่อยู่ใต้บังคับกรุงเทพ ฯ ไปค้าขายในแดนอังกฤษ พวกอังกฤษจะทำสิ่งอันใดขัดขวางให้คนไทยเสียประโยชน์ในการซื้อการขายก็หามิได้ ก็ห้ามเสียมิให้ทำได้ แลฝ่ายท่านกระษัตริย์ผู้ครองกรุงเทพ ฯ ศรีอยุทธยาเล่า ท่านสัญญาไว้ว่าตั้งแต่นี้ต่อไปภายน่า เมื่อคนอยู่ในบังคับอังกฤษ

เข้ามาค้าขายในกรุงเทพ ฯ ฝ่ายกรุง ฯ นั้นจะทำสิ่งใดขัดขวางให้พวกคนอังกฤษพ่อค้าเหล่านั้นเสียประโยชน์ในการซื้อขายนั้นหามิได้ ก็ห้ามเสียมิให้ทำได้

ข้อ ๖ ฝ่ายท่านผู้เปนกระษัตริย์ครองกรุงเทพ ฯ ก็อนุญาตว่า ถ้าข้างอังกฤษได้เห็นชอบจะตั้งกงซุล คือผู้สำหรับเอาธุระเปนพนักงานจะว่ากล่าวในการซื้อขายให้มาอยู่เมืองใด ๆ อันเปนท่าจอดในแว่นแคว้นกรุงเทพ ฯ ก็ให้มาได้ แล้วพนักงานของกงซุลเหล่านั้น คือว่าถ้าพวกอังกฤษอันอยู่ในกรุงเทพ ฯ เปนความกันเองก็ดี เปนความกันกับชาวกรุง ฯ กงซุลเหล่านั้นจะเอาเปนธุระพิจารณาปฤกษากันกับขุนนางในกรุง ฯ ให้ระงับดับความให้สูญจงได้ แล้วฝ่ายท่านผู้เปนอธิปไตยในเมืองอังกฤษเล่า ท่านก็อนุญาตว่า ถ้าข้างกรุงเทพ ฯ ได้เห็นชอบจะตั้งกงซุลไปอยู่เมืองใด ๆ อันเปนท่าจอดในแดนอังกฤษเปนภาระธุระเหมือนกัน ก็ให้ทำได้เปนเสมอกัน

ข้อ ๗ ถ้าแลเรือรบของเจ้าแผ่นดินอังกฤษ แลของกัมปนีที่ครองเมืองอินเดีย มีเหตุจะมาเถิงที่จอดเถิงแม่น้ำแห่งใด ๆ ในแว่นแคว้นกรุงเทพ ฯ ปรารถนาจะซื้อเข้าของอันสำหรับจะใช้ในเรือ คือเครื่องอาหารแลฟืนเปนต้น ฝ่ายท่านผู้เปนกระษัตริย์ครองราชสมบัติในกรุงเทพ ฯ ท่านก็ยอมสัญญาไว้ว่าจะทำได้แล้ว ครั้นจะซื้อเข้าของนั้นยอมให้ซื้อตามราคาอันควรด้วยธรรม ถ้าแลกำปั่นแลเรือรบอันเปนของเจ้าแผ่นดินณกรุง ฯ มีเหตุจะเข้าในที่จอดแลแม่น้ำใด ๆ ที่เปน

แดนอังกฤษ ฝ่ายท่านผู้ครองเมืองเครตบริตันเมืองอิรลันด์แลเมือง ฮินดูสถาน ท่านก็ยอมสัญญาไว้ว่าจะทำได้เหมือนกัน มิได้ขัด ประการใด

ข้อ ๘ ถ้าแลกำปั่นเรือใด ๆ ที่ใช้ธงอังกฤษจะเกยหาดทรายโดนหิน แตกอับปางใกล้ฝั่งเขตรแดนกรุง ๆ ฝ่ายท่านกระษัตริย์ผู้ครองกรุงเทพ ฯ นั้นท่านยอมสัญญาไว้ว่า ถ้ามีช่องจะช่วยได้จะให้ช่วยจนเต็มกำลัง เก็บเรือเก็บเข้าของนั้นรักษาไว้ จะได้ส่งคืนให้แก่เจ้าของด้วยดี อนึ่ง ด้วยนายเรือลูกเรือที่เสียดังนั้นกับทั้งเข้าของ ๆ เขา พวกไทยจะรักษา บำรุงไว้ให้ปราศจากอันตรายแล้ว ถ้ากำปั่นแลเรือลำใด ๆ ที่ใช้ธงไทย ได้ถึงที่แตกเสียใกล้แดนอังกฤษ ท่านผู้ครองเมืองอังกฤษก็ยอม สัญญาไว้ว่า จะให้พวกอังกฤษสงเคราะห์ช่วยให้ผู้คนแลเข้าของให้ ปราศจากอันตรายได้

ข้อ ๙ ถ้าเว้นไว้แต่ข้อความที่เปลี่ยนแล้วในหนังสือฉบับนี้ แลที่ จะเปลี่ยนในฉบับอันจะสัญญาด้วยการซื้อขายนั้น ข้อใด ๆ อื่นอันเปนคุณ ประโยชน์แก่เมืองทั้ง ๒ ก็คงจำเริญไว้ตามหนังสือสัญญาเก่า ที่ กัมปนีอันครองเมืองอินเดียได้สัญญาไว้กับท่านกระษัตริย์ผู้ครองกรุงเทพฯ ให้จำเริญแต่นี้ไปตรายเท่ากัลปาวสาน ฯ

วัน ๓ เดือน ๑๐ ขึ้น ๕ ค่ำ ปีจอโทศก เพลาบ่าย ๕ โมงเศษ กปิตันบรุก มิศเซนยอน มิศยราน ๓ คน เอาหนังสือมาส่งให้ที่บ้าน หมื่นไวยวรนารถ
